

Délen a helyzet változatlan

Dél-Olaszország elmaradottságának okai és ezek hatása a politikai kultúrára

Jelige: PAV213

A dolgozat Dél-Olaszország gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottságát, és ezen jellemzők politikai kulturális hatásait vizsgálja. A dolgozat kiindulási pontja az, hogy Dél-Olaszország elmaradottságának okai olyan összetettek, hogy azokat csak egymással összefüggésben érdemes elemezni. Ezeknek megfelelően részletesen ismerteti a déli társadalom jellegzetességeit, és bemutatja, hogyan jelennek meg ezek a társadalmi-kulturális sajátosságok a déli társadalom politikai kultúrájában. Feltételezi, hogy a két makrorégió politikai kulturális értelemben is elkülönül egymástól, és hogy az eltéréseket nagy mértékben a déli nők alacsonyabb társadalmi bevonódottsága okozza. Feltételezései igazolására teljes körű makroadatok és közvélemény kutatási eredmények területi megoszlásait hasonlítja össze. A dolgozat eredményei szerint a dél-olasz politikai kultúra az északnál valóban bizalmatlanabb, elidegenedetebb és kevésbé részvételi jellegű, és ebben komoly szerepe van a déli társadalomban erős patriarchális nemi szerep felfogásnak.

Tartalomjegyzék

BEVEZETŐ	4
1. A POLITIKAI KULTÚRA ÉS A TÁRSADALMI TŐKE FOGALMA	5
2. AZ OLASZ POLITIKAI KULTÚRÁVAL ÉS TÁRSADALMI TŐKÉVEL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOK EREDMÉNYEI	8
3. A DÉLI TÁRSADALOM JELLEGZETESSÉGEI	11
3.1. GAZDASÁGI KÜLÖNBSÉGEK	12
3.2. AMORÁLIS CSALÁDKÖZPONTÚSÁG	14
3.3. ALACSONY SZINTŰ INTÉZMÉNYI TELJESÍTMÉNY	17
3.4. SZERVEZETT BŰNÖZÉS	20
3.5. A NEMZETÉPÍTÉSI PRÓBÁLKOZÁSOK ELÉGTELENSÉGE	22
3.6. TÖRTÉNELMI OKOK	23
3.7. NEMI SZEREPEK AZ OLASZ TÁRSADALOMBAN	26
3.8. BIZALOM ÉS TÁRSADALMI TŐKE	28
3.9. A PÁPAI ÁLLAM KÖZELSÉGE ÉS ÉVSZÁZADOS BEFOLYÁSA	30
3.10. AZ ELMARADOTTSÁG OKAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA	31
4. AZ ÉSZAKI ÉS DÉL-OLASZ POLITIKAI KULTÚRA JELLEMZŐI	32
4.1. POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS, INFORMÁLTSAG	33
4.2. VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTEL	35
4.3. INTÉZMÉNYI BIZALOM	38
4.4. A RENDSZERREL KAPCSOLATOS ATTITÚDOK	40
4.5. TERÜLETI ÉS NEMI KÜLÖNBSÉGEK ÖSSZEGZÉSE	42
5. ÖSSZEFOGLALÁS	43
IRODALOMJEGYZÉK	45
INTERNETES FORRÁSOK:	46

Bevezető

Olaszország a tavalyi évben ünnepelte egységes állammá válásának százötvenedik évfordulóját. Az államalapítás jubileumáról hivatalos ünnepek, konferenciák, tematikus kiadványok és kiállítások tömege emlékezett meg, általános iskolák külön tanítási órákat, egyetemek pedig kurzusok tucatjait szentelték a korszak és a főbb események ismertetésének.

Ha viszont ezeken túl tekintünk, és felmerül bennünk az a kérdés, hogy milyen eredményeket sikerült Olaszországnak elérni ez alatt a százötven év alatt valódi egységének megteremtése terén, nehezen tudunk egyértelműen pozitív eredményeket felsorolni. Az ország különböző régiói közötti súlyos társadalmi és gazdasági különbségek ma, másfél évszázad elteltével is jelentősek.

Dolgozatomban azt mutatom be, hogy a gazdasági fejlettségbeli különbségeken túl milyen területeken fedezhetők fel a lehangsúlyosabb különbségek az északi- és dél-olasz régiók között, mi a Dél elmaradottságának tulajdonképpeni természetrajza, milyen összefüggések fedezhetők fel ezek között az okok között, és hogyan jelennek meg ezek a társadalmi-kulturális különbségek a déli és az északi társadalom politikai kultúrájában. Azt gondolom, hogy a Dél elmaradottságának gazdasági, társadalmi és kulturális okai olyan szorosan összefüggenek, hogy csak együttesen érdemes őket vizsgálni. Azt feltételezem, hogy a két makrorégió politikai kulturális értelemben is elkülönül egymástól, és ebben komoly szerepe van a déli nők alacsonyabb szintű társadalmi bevonódottságának, alacsony foglalkoztatási mutatóknak és az itt élők alacsony társadalmi tőke ellátottságának. Az észak-déli különbségek illusztrálása és feltételezéseim alátámasztása céljából teljes körű makroadatok és közvélemény kutatási eredmények területi megoszlásait hasonlítom össze.

Dolgozatom első fejezetében ismertetem a politikai kultúra és a társadalmi tőke fogalmak különböző meghatározásait és az olasz politikai kultúrával kapcsolatos szakirodalom eredményeit. A második fejezetben a déli társadalom elmaradottságának okaival és az elmaradottság tulajdonképpeni tartalmával foglalkozom. A harmadik fejezetben a feltárt jellegzetességekkel összefüggésben a politikai viszonyulások szempontjából elemzem az északi és déli társadalmat.

Eredményeim azt mutatják, hogy a politikai kultúra egyes dimenzióiban valóban hangsúlyos különbségek figyelhetők meg a két országrész között, és a déli nők

rendelkeznek átlagosan a legkevésbé részvételi jellegű attitűdökkel. A két országrész közti különbségek viszont nem minden vizsgált dimenzióban jelentősek.

1. A politikai kultúra és a társadalmi tőke fogalma

Mind a politikai kultúra, mind a társadalmi tőke a politikatudomány aránylag fiatal, ám széles körben és gyakran egymástól némileg eltérő értelemben használt fogalmai. Az olasz politikatudományi kutatásokban a két fogalom szinte minden alkalommal együttesen fordul elő, és a jelentésük részben összemosódik. A következőkben ismertetem a két fogalom összefüggéseit, majd külön-külön a két fogalom legrelevánsabb definícióit.

Bár maguk a fogalmak, mint említettem, a 20. század második felének termékei, az általuk leírt jelenségek tanulmányozása nem teljesen újkeletű. Az önkéntes társulások, civil részvétel és politikai tudatosság szerepét a demokrácia működtetésében elsőként Tocqueville (1983[1874]) fejtette ki részletesen a *Demokrácia Amerikában* című művében. Tocqueville véleménye szerint a politikailag szabad polgárok közötti önkéntes társulások – melyek lehetnek közbiztonsági, kereskedelmi és ipari, erkölcsi vagy vallási alapúak – alkalmasak az egyén individualizmusának leküzdésére, és az élénk egyesülési tendenciák mindenféle jellegű probléma megoldásához hatékony eszközt nyújtanak.

Azok a szabad intézmények, melyekkel az Egyesült Államok lakói rendelkeznek, és a politikai jogok, melyeket olyannyira gyakorolnak, folyton és ezernyi módon eszébe juttatják minden egyes polgárnak, hogy társadalomban él. Szüntelenül azon eszme felé terelik szellemét, hogy kinek-kinek kötelessége és egyben érdeke is embertársai hasznára lenni. (...) Az ember eleinte szükségből, aztán szabad elhatározásból foglalkozik a köz érdekével. (Tocqueville, 1983[1874], 400 p.).

Cartocci több művében is foglalkozik mind a politikai kultúrával, mind a társadalmi tőkével (1994; 2007; 2010). Az *International Encyclopedia of Political Science* politikai kultúráról szóló szócikkében Tocqueville-re hivatkozva felhívja a figyelmet a két fogalom összefüggésére:

A társadalmi tőke kifejezés szorosan kapcsolódik az állampolgári kultúrához. Mindkettőjük atyja Tocqueville, aki nagy jelentőséget tulajdonított az állampolgárok megbízhatóságának

és a szabad társulásoknak. Mindkét fogalom foglalkozik a kulturális vonások és a hatékony demokrácia összefüggésével. (1974 p.)

A társadalmi tőke fogalmát Bourdieu vezette be. Véleménye szerint a közgazdaságtanból ismert tőkefogalom mellett indokolt kulturális és társadalmi tőkéről is beszélni, amik mind valamilyen felhalmozott javakat jelentenek, és egymás között bizonyos mértékben átválthatóak, konvertálhatóak. Bourdieu így ír a társadalmi tőkéről (1997, 165 p.)

A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült *viszonyai* tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve olyan erőforrásokról van szó, amelyek az *egy csoporthoz való tartozáson* alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyiük számára biztosítékul szolgál, és – a szó legtágabb értelmében véve – *hitelképességet* kölcsönöz nekik. A társadalmi kapcsolatok a gyakorlatban csak olyan anyagi és/vagy szimbolikus csereviszonyok alapján létezhetnek, amelyek fenntartásához hozzájárulnak. (...) A társadalmi tőke alapját képező csereviszonyokban elválaszthatatlanul összekapcsolódnak az anyagi és a szimbolikus szempontok.¹

Bourdieu-höz képest homályosabban fogalmaz Coleman (2006[1988]), aki a társadalmi tőke kifejezést elterjesztette az angolszász tudományos világban. Coleman megállapítja, hogy a társadalmi tőke a fizikai (gazdasági) és emberi tőkével ellentétben nem magánjóság, hanem inkább közjóságnak tekinthető, így a társadalmi tőke létrehozásába (néhány formájától eltekintve, amelyek egy magánjósághoz hasonlóan legfőképp a létrehozóiknak hasznosak) egy közösség tagjai a szükségesnél kevesebbet fektetnek be, ennek következtében az optimálisnál alacsonyabb mennyiség jön belőle létre.

Coleman a társadalmi tőke fogalmát több példával illusztrálja. Véleményem szerint különösen erős megvilágító erejű, amikor a társadalmi tőkét a beváltatlan váltókkal hozza összefüggésbe. Egy magas társadalmi tőkével rendelkező társadalomban ugyanis nem a közvetlen, azonnali, azonos értékű dolgok és szívességek cseréje a jellemző, hanem a beváltatlan váltók magas száma az egyének között. Beváltatlan váltó olyan szívesség, segítségnyújtás, információszolgáltatás adásakor keletkezik, amelyeknek „ellenértékét” a kedvezményezett fél egy későbbi időpillanatban „téríti meg”, olyankor, amikor a másik félnek szüksége van a segítségére.

¹ Kiemelések a szerzőtől.

A társadalmi tőkét funkciója definiálja. Nem egyetlen entitás, hanem olyan különböző entitások csoportja, amelyeknek két közös vonásuk van: mindegyik valamilyen társadalmi struktúra aspektusa, és mindegyik megkönnyíti e struktúrán belül cselekvők – akár személyek, akár testületi aktorok – bizonyos cselekedeteit. Mint a tőke többi formája, a társadalmi tőke is termelő, vagyis lehetővé teszi bizonyos, máskülönben elérhetetlen célok megvalósítását. (...) a társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet. (...) A társadalmi tőke fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy a cselekvők számára milyen értékük van erőforrásként a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak. (Coleman, 2006[1988], 111-114 pp.)

Colemanhez hasonlóan Putnamnek is jelentős része volt abban, hogy a társadalmi tőke fogalma a társadalomtudományok egy népszerű és igen sokat idézett fogalmává vált. Putnam több művének a középpontjában a társadalmi tőke kutatása áll, így számos alkalommal ír definiáló jelleggel a társadalmi tőke fogalmáról (Putnam 1993; 2000; 2006). Itt csak egy rövid és lényegre törő meghatározást idéznék tőle:

A társadalmi tőke a társadalmi szerveződés azon sajátosságait jelenti, mint hálózatok, normák és a társadalmi bizalom, amelyek előmozdítják a kölcsönösen előnyös koordinációt és együttműködést. (Putnam, 2006[1995], 108 p.)

A fogalom megalkotói, elterjesztői tehát bizonyos kapcsolati viszonyokat, azok jellemzőit és a viszonyokból származó erőforrásokat is a társadalmi tőke névvel jelölik. A meghatározásokból érzékelhető, hogy a társadalmi tőke kifejezés jelentése nem túl élesen körvonalazott. Mindenesetre hozzá tartozik a bizalom, a társas cselekvésre való hajlandóság, a reciprocitás. Társadalmi tőkéje tehát lehet egy csoportnak vagy egy egyénnek is, de ez utóbbinak kizárólag más egyénnel összefüggésben.

A politikai kultúra fogalmának megalkotói Gabriel Almond és Sidney Verba voltak (1963). A társadalmi tőkéhez hasonlóan a politikai kultúra fogalma is meglehetősen komplex, bár a jelentése talán könnyebben megfogható, jobban körvonalazható.

A „politikai kultúra” kifejezés így kimondottan a politikai orientációkra utal – a politikai rendszerrel és annak részeivel kapcsolatos attitűdökre, és a rendszerben az egyén szerepével kapcsolatos attitűdökre. Politikai kultúráról beszélünk, ahogy beszélhetnénk gazdasági vagy vallási kultúráról is. Orientációk összessége társadalmi objektumok és folyamatok egy sajátos összessége felé. (1963, 12 p.)

A meglehetősen általános meghatározás után Almond és Verba kifejtik, hogy a politikai kultúrát a politikai rendszer egészével, résztvevőivel, a politikai folyamatokkal és az egyén a politikai rendszerben elfoglalt saját szerepével kapcsolatos ismeretek, érzések és értékelések összessége alkotja. Az ismeretek, érzelmi viszonyulások és értékelések a rendszer különböző szintjeivel összefüggően (rendszer, inputok és outputok, én szerepe) a szerzők a politikai kultúra három típusát határozzák meg és jellemzik, a résztvevői, az alattvalói és a parokiális politikai kultúrát, majd ezek kevert variációit.

A továbbiakban – a dolgozatomban idézett szerzőkhöz hasonlóan – a politikai kultúra kifejezést az Almond és Verba által meghatározott értelemben, a társadalmi tőke fogalmát pedig az idézett definíciók közül a putnami értelemben használom.

2. Az olasz politikai kultúrával és társadalmi tőkével foglalkozó kutatások eredményei

Az olasz politikai kultúrát a politikatudomány több neves művelője is tanulmányozta az utóbbi évtizedek során, eredményeik pedig gyakran nem csak a későbbi olasz kutatások számára nyújtottak viszonyítási pontot, hanem a társadalmi tőkével, politikai viszonyulásokkal, politikai fejlődéssel foglalkozó kutatók számára világszerte általános hivatkozási alapul szolgálnak.

Az olasz politikai viszonyulások jellegzetességeivel már Almond és Verba (1963) is hosszasan foglalkozik művében. Az általuk vizsgált öt állam egyike ugyanis éppen Olaszország volt, és a szerzőpáros eredményei szerint Olaszország a többi négy vizsgált ország mellett bizonyos értelemben fekete báránynak számított. Az olasz állampolgári kultúra fő jellemzőiként az elidegenedettséget, társadalmi izoláltságot és a bizalmatlanságot jelölték meg. A többi vizsgált országhoz képest Olaszországban volt a leggyengébb a nemzeti identitás, a legalacsonyabb a nemzeti büszkeség érzése, a közügyekben részvételre való hajlandóság, az interperszonális és intézményi bizalom. A szerzők megállapították, hogy a politikai elidegenedettség alapja a társadalmi elidegenedettség – adataik alapján az olaszok nagy része a társadalmi környezetet állandó fenyegetésként és veszélyforrásként észleli. (308-309 pp.)

Almond és Verba alapvető fontosságú műve Olaszországban nem kapott igazi elismerést, nézeteik nem váltak a tudományos közvéleményben sem széles körben osztottá, sem pedig megalapozott kritikák tárgyává vagy részleteikben vitatottá, mint ahogy azt

Giacomo Sani (1989) megjegyzi a *The Civic Culture* kritikai kiadásában. Valószínűleg ebben fontos szerepe volt annak, hogy a szerzőpáros eredményei rossz fényt vetettek Olaszországra – joggal érezhették az olasz politikatudósok, hogy az öt ország összehasonlításából az ő hazájuk került ki vesztesnek. Ráadásul az eredmények nem csak a többi országgal összehasonlítva, de abszolút értelemben is lehangolóak voltak, miközben ők azt gondolhatták, a demokrácia, amelyben élnek, ha nem is tökéletesen, de azért megfelelően működik. (281 p.)

Egy másik, az olasz politikai kultúra kutatásban megkerülhetetlen jelentőségű mű, Edward Banfield (1976) *The moral basis of a backward society* című munkája szintén hűvös fogadtatásban részesült. Banfield művében bevezeti az amorális családközpontúság (*amoral familism*) fogalmát, amellyel egy calabriai falu lakosságának jellemző morális viszonyulását – illetve éppen a morális érzék hiányát – írja le. Munkája alátámasztja az Almond és Verba által leírt szociális elidegenedettség, kollektív cselekvésre való képtelenség, elszigeteltség és súlyos bizalomhiány létezését. Bár egy konkrét faluközösséget vizsgált, valószínűsítette, hogy eredményei a dél-olasz társadalomra általánosságban is érvényesek.

Banfield egy éven keresztül a kutatás színhelyéül választott faluban élt, és feltevései igazolására többféle kvalitatív módszert is alkalmazott. Állításai igen meggyőzőnek tűnnek, de még az Almond és Verba által leírtaknál is rosszabb fényben tüntetik fel Olaszországot. A szakma elismerésének hiánya részben tulajdonítható ezeknek a kellemetlen eredményeknek, de azt is meg kell említeni, hogy a dél-olasz társadalom felemelkedésének reménytelenségéért Banfield a kulturális alapokat tette felelőssé, és ez egyáltalán nem illeszkedett a korban elfogadott, gazdasági és szociális magyarázaton alapuló érvelésekhez. (Cartocci, 1994, 12)

Az olasz szerzők által is sokat idézett, a politikai kultúráról szóló művekben kötelezően hivatkozott mű Robert Putnam társadalmi tőke és intézményi hatékonyság összefüggéseit vizsgáló munkája (Putnam, 1993). A déli intézmények működésének hiányosságaira válaszul a társadalmi tőke ellátottságot hozza fel. Véleménye szerint nem csak a gazdasági fejletlenség az oka a rossz intézményi teljesítménynek, a közszolgáltatások gyengébb minőségének, hanem legalább annyira a társadalmi tőke ellátottság alacsonyabb szintje is.

Putnam könyvének megjelenése óta Olaszországban a társadalmi tőkének hatalmas szakirodalma keletkezett, illetve a politikai kultúra és a társadalmi tőke szakirodalma

egymásba fonódott, és nagyon nehezen választható el egymástól.² Putnam Banfielddel szemben kvantitatív vizsgálódásokat folytatott, a civil társadalom fejlettségének meghatározásához igen sok mérőszámot használt fel, vizsgálta például a választási részvétel és a preferenciaszavazatok alakulását, politikai informáltságra és vallásosságra vonatkozó kérdőíves eredményeket, illetve a sport- és kulturális szervezetek elterjedtségét. Adatai az 1946 és 1986 közötti időszakból származnak, átölelve az úgynevezett Első Köztársaság szinte teljes időszakát.

Roberto Cartocci (2007) Putnam kutatásaihoz hasonló indikátorokkal dolgozik, melyek 1999 és 2002 közötti adatok felhasználásával készültek. Cartocci célja egy olyan térkép felrajzolása volt, ami Putnam művéhez hasonlóan a társadalmi tőke ellátottságot szemlélteti, aktuális adatokkal. Cartocci az eredmények finomítása céljából Putnammal ellentétben nem régiókat, hanem megyéket vizsgált,³ és közvélemény-kutatási adatok helyett kizárólag aggregált tényadatokat használt: az egy főre jutó napilapkiadások számát, a választási részvételt, az egy főre jutó vételárak és vételések illetve sportklubok és sportklubtagságok számát. Az általa felrajzolt társadalmi tőke-térkép Putnam eredményeivel egybecsengő, hangsúlyos különbséget mutat az északi és déli tartományok között.

Az olasz kutatók közül nem feledkezhetünk meg Carlo Tullio-Altanról, aki több fontos művel gazdagította az olasz nemzeti identitás és politikai kultúra szakirodalmát. Ezek közül a *La nostra Italia – A mi Olaszországunk* címmel (1988) publikált munkája kiérdemelte, hogy két évtizeddel későbbi kiadásakor olyan műnek nevezzék, amely megállapításai felett nem járt el az idő, sőt az új kiadás előszavának írója szerint eredményei ma, 2012-ben is ugyanannyira érvényesek, mint amilyenek a megírásukkor voltak. (Személyes közlés: Roberto Cartocci, Bologna, 2012. január 18.)

Tullio-Altan Olaszország szocio-kulturális elmaradottságának okaival, a közös nemzeti jellemzők kérdéskörével foglalkozik. Eredményei – az előzőek fényében valószínűleg nem meglepő módon – meglehetősen kevés lelkesedésre adnak okot. Meglátása szerint a politikai közöny, a káros individualizmus, a közös célok elérése érdekében együttműködésre való hajlandóság alacsony foka, a súlyosan bizalomhiányos állapot, stb. olyan társadalmi jellemzők, amelyeket az elemzők csupán különböző fogalmakkal írnak le,

² Óvatos feltételezésként megkockáztatható, hogy a politikai kultúra negatív konnotációjú kifejezés Olaszországban, míg a társadalmi tőke kutatások eredményei legalább az északi régiókban némi büszkeségre adnak okot, így a társadalmi tőke kifejezést használják olyan esetekben is, amikor indokoltabb volna politikai kultúráról írni.

³ Olaszország 20 régióra és 103 megyére oszlik.

de valójában egyazon töről fakadó problémák, amelyeket érdemes közös névvel illetni, és a szocio-kulturális elmaradottság tünetegyütteseként (*arretratezza socioculturale*) aposztrofálni.

A kutatások tehát nagyrészt vagy általánosságban, az egész országra vonatkozóan írnak az olasz politikai kultúráról, (mint Almond és Verba 1963; Tullio-Altan 1988; Cartocci 1994; Sani 1989) vagy használják ugyan az észak-déli megkülönböztetést, ez esetben viszont nem elsősorban a politikai kultúrát, hanem a társadalmi tőkét és általánosabb kulturális viszonyulásokat vizsgálják (Banfield 1976; Cartocci 2007; Putnam 1993).

Dolgozatom utolsó fejezetében az említett művekkel ellentétben kifejezetten az észak- és dél-olasz politikai kultúra különbségeire szeretnék rámutatni, különös tekintettel a nemek közötti különbségekre. Az eredményekből természetesen az ország politikai kultúrájának egészéről is levonhatóak következtetések.

3. A déli társadalom jellegzetességei

Az Észak- és Dél-Olaszország közötti különbségekre rámutató, illetve a *questione del Mezzogiornó*ról, vagyis a „déli kérdésről” szóló könyvek, tanulmányok száma szinte végtelen. Ennek oka az is lehet, hogy az Észak és Dél közötti szakadék és az ezzel járó feszültségek nagyon sok jelenlegi gazdasági és társadalmi probléma kiindulópontjának tekinthetők. A probléma a legkevesbé sem új keletű, már a XIX. század közepétől, gyakorlatilag az ország egységének elérése óta ismert (viszont ekkoriban a gazdasági különbségek még nem voltak annyira kiélezettek, mint egy évszázaddal később). Hogyan lehetséges, hogy máig sem sikerült megoldani ezt, de legalábbis az észak és dél közötti különbségeket érdemben mérsékelni? Eleinte a politika főként a két országrész közötti gazdasági különbségekre koncentrált. A déli régiókban élők közül milliók voltak, akik az országon belüli vándorlással próbálkoztak, de a kilátástalanság, a nyomor és a jobb élet reménye rengeteg embert egészen Amerikáig űzött. A huszadik század közepén érvényes munkaszerződés hiányában már nem is lehetett az ország déli régióiból északra települni, illetve az északi nagyvárosokban megjelentek a délieket diszkrimináló feliratok az utcákon, vagy hasonló megjegyzések az apróhirdetések végén.

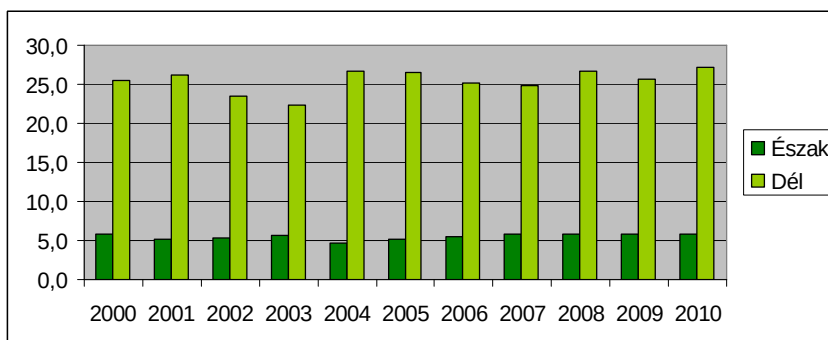
A modern társadalomtudományi kutatások eredményeképpen bebizonyosodott az is, hogy a szembetűnő gazdasági fejlettségbeli szakadékon túl észak és dél között igen jelentős társadalmi és kulturális különbségek is vannak. A következőkben azokat az

eredményeket foglalom össze, amelyek eddig születtek a Mezzogiorno elmaradottságának okairól és a dél-olasz társadalom politikai- és szocio-kulturális jellemzőiről, véleményem szerint ugyanis a politikai kultúra jellegzetességeivel nem érdemes addig foglalkozni, amíg nincsen megfelelő rálátásunk az északi és déli társadalmi valóság közti különbségekre.

3.1. Gazdasági különbségek

A gazdasági különbségek minden bizonnyal a legszembeötlőbbek a két országrész között, ezért elsőként ezeket kívánom bemutatni, hiszen fontos, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy mekkora és milyen típusú különbségeket lehet felfedezni az északi és déli országrész között a jövedelmek, a szegénység elterjedtsége, az egyenlőtlenség és a munkanélküliség terén. A fejezet végén pedig ismertetem az ezekhez kapcsolódó, a kutatás szempontjából fontos mutatók, az iskolázottság és a családstruktúra különbségeit. A fejezet az Istat 2010 második felében mért adatain alapuló, „Jövedelem és életkörülmények” című riportjának megállapításait (Istat 2012a) és az utóbbi tizenöt év adatait feldolgozó Fejlesztéspolitikai Adatbank adatait (Istat 2012b) ismerteti.

2010-ben Olaszország déli részén az emberek 12,9%-a súlyosan deprivált helyzetben élt, ami a duplája az ország középső részén (5,6%), és több mint háromszorosa az Északon mérhető értékeknek (3,7%).⁴ A depriváltsági index 2009-es értéke nem változott szignifikánsan az előző évihez képest és az azt meghatározó egyes mutatók nagy többsége sem. Ezek közül csak egy mutató jelez szignifikáns romlást: valamivel nőtt azoknak a déli családoknak az aránya, (20,2%-ról 23%-ra,) akik nem tudták megfelelő hőmérsékletűre fűteni a házukat.

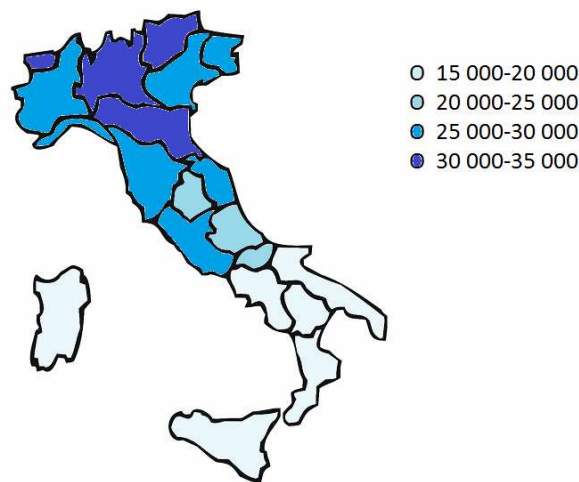
1. ábra. A szegénységi küszöb alatti családban élők arányának változása 2000-2010 között, %. Saját ábra, adatok forrása: Istat.

⁴ A társadalmi kirekesztődést az úgynevezett laeken-i indikátorokkal mérik. Deprivált helyzetűnek tekinthető az, akire a vizsgált kilenc mutató közül legalább három érvényes. Súlyosan deprivált helyzetűnek azt tekintik, aki négy vagy több megállapítást is igaznak tart magára nézve.

Az abszolút szegénységi mutatókban talán még élesebben látható a különbség: az elmúlt tíz év során minden évben legalább négyszer, de inkább ötször annyi ember élt a szegénységi küszöb alatt a déli országrészben, mint Északon (1. ábra). A szegények aránya eleinte csökkent, 2002-ben és 2003-ban volt a legalacsonyabb, a tíz évet áttekintve viszont javuló tendenciát nem lehet felfedezni.

A jövedelemegyenlőtlenség szintén erősebben jellemzi a déli körzeteket. A Gini-mutató⁵ szerint az ország déli részén és a szigeteken magasabb, mint az európai átlag (0,32), az ország középső és északi tartományaiban pedig alacsonyabb annál (0,29). Az értékek az utóbbi három évben nem változtak lényegesen. Ha az egyenlőtlenség megfigyelésére a népességet jövedelmük alapján kvintilisekre osztjuk, a déli családok 36%-a tartozik a legalsó kvintilisbe, a társadalom legalacsonyabb keresetű 20%-ába, míg a közép- és észak-olasz családok esetében ez csak 13,8% illetve 11,9%.

A jövedelmek mediánja – ami az egyenlőtlen jövedelem eloszlás miatt talán szemléletesebb mutató a jövedelmek átlagánál – 2010-ben Olaszországban 24 544 euró volt. A déli régiókban élők jövedelmének a mediánja viszont majdnem pontosan csak a háromnegyede az északi családok medián jövedelmének. A déli családok túlnyomó többsége bevételei alapján a legalacsonyabb keresetűek csoportjába tartozik.

2. ábra. A régióként megtermelt egy főre jutó GDP, 2009. Saját ábra, adatok forrása: Istat.

Szembevetendő a különbség az egy főre jutó GDP megtermelésben is, amelyet a 2. ábra mutat be regionális bontásban. Ezen jól látható, hogy minden északi régió a legmagasabb egy

⁵ A Gini index a jövedelemegyenlőtlenség mérésére szolgáló mutató, értéke 0 és 1 között változhat, a 0 érték teljesen egyenletes eloszlást jelent, az 1 pedig egy pontra koncentrálódó eloszlást, tehát nagyobb Gini értékhez nagyobb jövedelmi egyenlőtlenség tartozik.

főre jutó GDP-t termelő két kategória valamelyikébe, míg az öt legdélibb régió kivétel nélkül a legszerényebb eredményű csoportba tartozik. Azt is megfigyelhetjük, hogy a legmagasabb kategóriába tartozó területeken egy fő átlagosan a bruttó nemzeti termék csaknem dupláját állítja elő a legalsó kategória régióihoz képest.

Dél-Olaszország egy évszázada is jóval elmaradottabb volt, mint az északi régiók, gazdasági tekintetben nem mondható el, hogy ez alatt az idő alatt ne történtek volna jelentős változások, átrendeződések a gazdasági teljesítmény terén. Putnam (1993) arra hívja fel a figyelmet, hogy a 70-es években legfejlettebb északi területek, mint például Emilia Romagna, pár évszázaddal korábban egyáltalán nem voltak jobb gazdasági helyzetben, mint a déli régiók, és a 20. század elején is az összes olasz régió eredményének a mediánja körül teljesítettek. Emilia Romagna, a társadalmi tőke tekintetében már akkor is legfejlettebb régió például csecsemőhalandóság és iparosodottság tekintetében valamivel gyengébb mutatókkal rendelkezett a legdélibb szárazföldi tartománynál, Calabriánál, amely a legfejletlenebb (feudális, fragmentált, elidegenedett és elszigetelt) civil kultúrával bíró régió volt (154 p.). Tehát ebben az időben a 20. század végén a civil társadalom fejlettsége és a gazdasági teljesítmény között még egyáltalán nem rajzolódott ki jelentős összefüggés. A civil társadalom fejlettségének század eleji szintje nem csak szignifikánsan, hanem a század eleji gazdasági állapotoknál sokkal erősebben magyarázza a későbbi gazdasági teljesítményt. Ez azt jelenti, hogy a virágzó civil szféra és a magas társadalmi tőke ellátottság lehet az egyik oka, de semmiképpen sem egyenes következménye a gazdasági jólétnek (152-153 pp.).

3.2. *Amorális családközpontúság*

A túlzott, a közösség hosszú távú érdekével szemben működő individualizmus elterjedtségére a déli társadalomban Banfield (1976) idézett munkája utal. Banfield hipotézisében egy olyan amorális családközpontúságon (*amoral familism*) alapuló társadalom szerepel, ahol senki sem mozditja elő a csoport vagy a közösség érdekét, kivéve, ha az egybeesik a saját személyes érdekével vagy nukleáris családja érdekeivel, és azt feltételezi, hogy a többiek is ugyanígy viselkednek.

A közéleti érdeklődés tulajdonképpen egy abnormális viselkedésforma, a közjóra vagy közérdekre való hivatkozás pedig gyanakvást kelt. A hivatalt betöltő emberek általában korruptak, de ha nem lennének azok, az emberek akkor is biztosra vennék, hogy tisztességtelenek, hiszen ők maguk is minden adandó alkalommal, amikor racionálisan

nincs okuk félni a büntetéstől, megszegik a törvényeket. Bárki is a vezető, arról feltételezik, hogy korrupt és csak a saját javát keresi. Az amorálisan családközpontú társadalomban nincs kapocs a konkrét cselekedetek és bármilyen elvontabb politikai eszme, ideológia között. A szavazatok arra szolgálnak, hogy a lehető legnagyobb személyes hasznot eredményezzék a szavazónak vagy szűk családjának. A szavazók gyakorlatilag eladják a szavazatukat az azért legtöbbet kínálónak személyes előnyökért, szívességekért vagy pozíciókért – így jöhettek létre a Montegranóban megfigyelhető elképesztő különbségek a szavazási eredményekben egy pár év leforgása alatt (101-117 pp.).

Banfield hipotéziseit meggyőző érvekkel támasztja alá, és eredményei egy, még az előző bekezdésben leírtnál is sötétebb világot írnak le. Montegranóban az embereknek nincsenek barátai. Senki nem bízik senkiben, nem töltik közösen a szabadidejüket, bizalmatlanul fogadnak minden közeledést. A szegénység és a kilátástalanság nyomasztó, a gyerekeknek, fiataloknak nem sok reményük lehet egy jobb életre. A férfiak egyharmada, a nők kétharmada írástudatlan, mert az elemi iskola minősége gyenge, a továbbtanulási lehetőségek igen korlátozottak, az iskolában tanultakat pedig az emberek többsége pár év alatt elfelejti. Az emberek többsége sohasem ment még a faluja pár kilométeres körzeténél távolabbra (68-69 p.).

A család összetartása fontos, de ez csak a nukleáris családra vonatkozik. Attól kezdve, hogy egy fiatal házasságot köt, és külön házba költözik, már csak a saját új családjával foglalkozik, testvéreivel, szüleivel, unokatestvéreivel a kapcsolatot is alig-alig tartja. A gyerekek nevelése abszolút következetlen, és a jutalom vagy büntetés sokkal inkább függ a szülők hangulatától – tehát a gyerekek percepciója szerint a szerencsétől – mint attól, hogy az általuk tett dolog morálisan jónak vagy rossznak ítéltető. (A szülők a gyerekek vásottságát egyébként érdekes módon az éleseszűség és rátermettséggel megnyilvánulási formáinak tartják.) A gyerekeket általában sokat verik, gyakran különösebb ok nélkül (158-159 pp.).

A vallásgyakorlásban megjelenik a társadalmi és politikai kapcsolatokat átható klienteláris viszony. Az emberek igyekeznek vonzó ajánlatokat tenni a szenteknek, mint például, hogy ha megmarad a vetés, pár gyertyát gyújtanak nekik. Istent szeszélyes és despotikus, sokan egyenesen agresszív és ellenséges úrnak látják, aki vagy egyáltalán nem foglalkozik a könyörgésükkel, vagy ha igen, akkor sem az igényeiket figyelembe véve, hanem véletlenszerű, szeszélyes módon osztogat bőséget és gondokat. Banfield így ír a montegranóiak istenképéről:

Vannak, akik inkább a szentekhez imádkoznak, mint Istenhez. Ritkán találhatók gyertyák a főoltár előtt, mert az emberek inkább a Madonna vagy más szentek szobrai elé teszik őket. Ez a meggyőződés praktikus okokon alapul: senki nem hallott róla, hogy az utóbbi időben Isten lényegi csodákat tett volna, viszont egyik vagy másik szent bizonyos körben képesnek és hajlandónak tűnt védelmet biztosítani (az emberek mindig védelemért folyamodnak). Néhány paraszt bizonyos szenteket egyenesen hatalmasabbnak tart Istennél. (138-139 pp.)

Az imádkozást vagy a gyertyák felajánlását hasonló aktusnak tekintik ahhoz, mint amikor ünnepnapon tyúkot visznek ajándékba egy gazdag embernek – sosem lehet tudni, hogy az adott szituációban segít-e, de mindig jó, ha az embernek van egy jó pozícióban lévő ismerőse. A nők el-eljárnak templomba, a férfiak ezzel szemben elég ritkán, és akkor sem vesznek aktívan részt a szertartáson. A vallásgyakorlást és mindenféle közösségi vagy önkéntes tevékenységet általában azzal hárítják, hogy keményen kell dolgozniuk, és nincs idejük az ilyesmire. Banfield szerint viszont a lakosság túlnyomó többsége annyira kicsi földterülettel rendelkezik, hogy annak megművelése a rendelkezésre álló idejük mintegy felénél nem igényelne több munkát.

Banfield könyve a 60-as évek valóságát írja le, és joggal gondolhatjuk, hogy a helyzet azóta javult, és az abban leírt problémák nagyrészt megoldódtak. Valóban, az iskolázottsági szint emelkedett és a nyomor mérséklődött, de a régió Északkal szembeni pozíciója szinte változatlan. Nehéz megítélni, hogy a szocio-kulturális jellemzők mennyiben javultak, például, hogy mennyire csökkent a dél-olasz társadalomra jellemző amorális családközpontú hozzáállás, az egészségtelen individualizmus, a bezárkózás, a bizalmatlanság, vagy, hogy mennyire enyhült az osztályok közötti bizalmatlanság, a legalsó rétegek megvetettsége, lenézettsége, hiszen széles körű kvantitatív elemzések csak a legutóbbi időkben születtek a témával kapcsolatban.

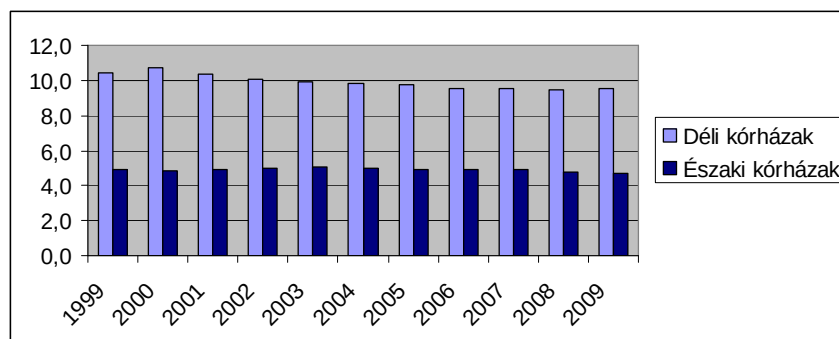
Ferragina (2011) elemzése mindenképpen említést érdemel, hiszen részben cáfolja Banfield általánosító megállapításait. Ferragina statisztikai módszerekkel kimutatja, hogy a Banfield által leírt összefüggés az amorális családközpontú attitűd és a kollektív cselekvés hiánya között valóban létezik, viszont a kollektív cselekvés alacsony szintje paradox módon a déli régiókban *nem* áll erős összefüggésben az amorális családközpontú attitűddel, annak okai inkább az iskolázottságban és a nemi szerepek sajátosságaiban keresendők. Ferragina szerint a túlzott családközpontúság valójában nem kulturális attitűd, hanem az egyéb intézmények működésképtelensége által okozott kényszer, „*solidarity by default*” (Berkowitz, 1984). A családhoz való kötődés ezek szerint nem a déli ethosz

lényegi magva, az egyének egyszerűen rá vannak utalva, mint az egyetlen működő társadalmi intézményre. Ezt jól mutatja, hogy egyén amorális családközpontúságának valószínűségét – kontrollálva a kor, nem, jövedelem és vallásosság változóira – csökkenti, ha déli lakos, ahhoz képest, mintha északi lenne.

A túlzott individualizmus mindazonáltal jellemző az egész olasz társadalomra, és sok olyan politikailag releváns jelenség fakad belőle, amely ma is az olasz közélet jellemzőjének mondható. Ezek közül igen fontos a csereszavazat (*voto di scambio*) elterjedtsége, amivel a dolgozat második részében, az olasz politikai kultúra jellemzése során fogok bővebben foglalkozni.

3.3 Alacsony szintű intézményi teljesítmény

Az intézményi teljesítmény minőségét és az alacsony társadalmi tőke ellátottság összefüggéseit Putnam (1993) vizsgálta elsőként. Kutatásai szerint a déli közigazgatási hivatalok elég alacsony hatásfokon működnek: nyitva tartásuk ingadozó, a hivatalnokok munkamorálja hagy kívánnivalót maga után, motiváltságuk gyenge, gyakran hiányoznak a munkahelyükről, illetve az ügyek elakadnak a bürokrácia valamelyik szintjén, mielőtt bármi is megvalósulna belőlük.

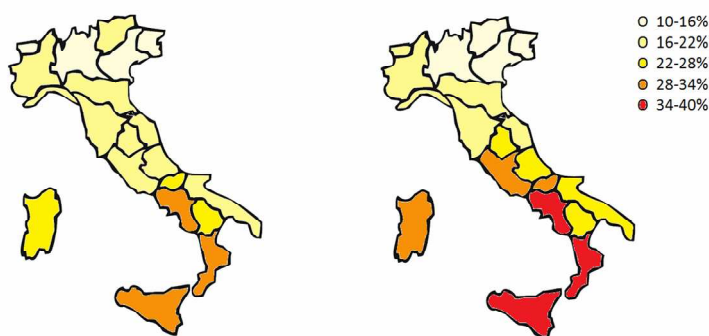

3. ábra. A lakóhelyükül szolgáló régiót kórházi kezelés céljából elhagyók aránya, 1999-2009 között. Saját ábra, adatok forrása: Istat.

A gyenge déli intézményi teljesítmény egyik mutatója lehet a régiót kórházi kezelés céljából elhagyók száma. Ez a mutató a déli régiókban jóval magasabb, mint az északiakban, bár a déli régiók között igen nagy szórást mutat. Mindenesetre az összehasonlításból jól látható, hogy az utóbbi évtizedben a kórházi szolgáltatások lakossági megítélése összességében elég változatlan, legalábbis a lakosság végig hasonló arányban hagyta el az északi és a déli régiókat kórházi kezelés céljából. Az eredmények szerint, aki megengedheti magának, az egészségügyi problémák esetén a jobb minőségűnek tételezett észak-olasz egészségügyi szolgáltatásokat igyekszik igénybe venni.

Hasonló a helyzet az oktatás terén is. Banfield (1976) az oktatás színvonalával kapcsolatban a következőket állapította meg: a tanítókból hiányzik az elhivatottság, nem törekszenek minőségi munkavégzésre. Gyakran előfordul, hogy késnek, vagy esetleg meg sem jelennek a munkahelyükön, és a szorosan a feladatkörükbe tartozó dolgokon kívül meg sem fordul a fejükben, hogy valami egyéb, társadalmilag hasznos plusztevékenységet végezzenek. (107 p.)

A közoktatás színvonala a déli régiókban egyértelműen sokkal alacsonyabb, mint az északiakban, így a déli régiók diákjai továbbtanulás esetén határozott hátrányból indulnak északi társaikhoz képest. Az átlagos olvasási és a matematikai készségek az általános iskola elvégzése után egyaránt jóval alacsonyabb szintűek a déli, mint az északi régiókban. A legjobb átlagos szövegértési képességűek az OECD-PISA kompetenciamérés-sorozat 2009-es felmérése szerint Olaszországban a lombardiai diákok voltak, átlagos pontszámuk 522 volt. Ez a pontszám az OECD átlag (493 pont) fölötti eredmény, és a kanadai, újjeländi és japán diákok teljesítményéhez hasonló. A leggyengébb szövegértési képességet a calabriai tanulóknál mérték, az ő átlagos pontszámuk 448 volt, ami viszont jóval az OECD átlag alatti eredmény, és a chilei és szerb diákok átlagos teljesítményéhez hasonló. (OECD, 2009) A matematikai kompetencia terén a déli területek eredménye riasztóan alacsony, ezeken a területeken a 15 éves diákok mintegy kétötöde igen hiányos matematikai készségekkel rendelkezik, szemben a legjobb eredményű északi régiókban élő kortársaik 15% körüli arányával (4. ábra).

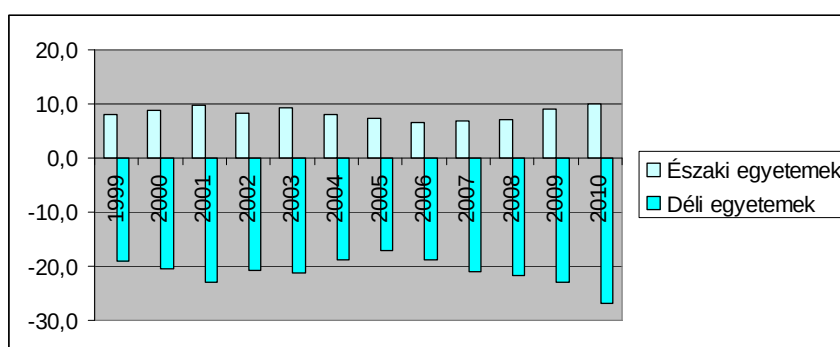

4. ábra. Az alacsony szintű olvasási készséggel (baloldali térkép) és az alacsony szintű matematikai készséggel (jobboldali térkép) rendelkezők aránya a 15 éves korosztályban, 2009-ben. Saját ábra, adatok forrása: Istat.⁶

A felsőoktatás minőségét vizsgálva számszerűsített eredményeket kaphatunk arról az északon

⁶ A rendelkezésemre álló adatbázisban hiányoztak a Trentino-Alto Adige régióra vonatkozó adatok, ezért a térkép a régió két megyéje, Bolzano és Trento eredményeinek súlyozatlan átlagát jelöli.

jól érzékelhető jelenségről, hogy a dél-olasz fiatalok gyakran megfordulnak az északi egyetemeken, de ennek a fordítottjára szinte alig lehet példát találni. A dél-olasz egyetemek az utóbbi tíz évben meglehetősen kevésbé tudtak fejlődni abban a tekintetben, hogy vonzó alternatívát nyújtsanak a déli fiataloknak az északra költözéssel szemben. Az Istat adatai szerint a déli és északi egyetemek között az utóbbi évtizedben sosem volt olyan nagy a különbség, mint az utolsó mérés idején, 2010-ben. Az pedig, hogy egy északi egyetemen végzett fiatal visszatérjen délre, a szülőföldjére, és ott kamatoztassa a megszerzett tudást, szintén igen ritkán esik meg. A jobb módú családból való, képzett fiatal munkaerő így kiáramlik a déli országrészből, növelve ezzel a Mezzogiorno felzárkózása előtt tornyosuló akadályokat.

5. ábra. A régiót felsőoktatási tanulmányok miatt elhagyók és a régióba ilyen céllal érkezők különbsége az összes beiratkozott diákhoz viszonyítva, %. Saját ábra, adatok forrása: Istat.

A déli intézmények teljesítményének gyengébb minőségét Cannari és Franco (2011) szerint nem elsősorban a források elégtelensége, hanem azok hatékonytalan felhasználása okozza. Fontos, hogy elegendő forrás álljon rendelkezésre az alapvető közszolgáltatások megszervezéséhez, de a szerzők szerint ennek jelentőségét az utóbbi évtizedekben erősen eltűlozták. Cannari és Franco úgy vélik, a gyenge teljesítményen hatékonyabb működéssel, nem pedig plusz forrásokkal lehetne segíteni.

A közintézmények gyengébb teljesítményén kívül az egyéb állami feladatok terén jelentkező hiányosságokat is érdemes megemlíteni: a víz-, áram- és gázellátás hiányosságai, a (tömeg)közlekedési hálózat elégtelensége vagy a szemétszállítás gördülékenységében felmerülő problémák mind a déli régiókra jellemzőek inkább. Ezeken a területeken az állam sok déli térségben komoly ellátási deficittel küszködik. A – későbbiekben külön alfejezetben tárgyalt – szervezett bűnözés elterjedtsége, társadalmi beágyazottsága és a gazdasági okok csak súlyosbítják a helyzetet, hiszen a történelmileg kevésbé kiépült infrastrukturális rendszer fejlesztése ezen tényezők hiányában sem volna egyszerű feladat.

3.4. Szervezett bűnözés

A szervezett bűnözés hatalmas probléma Dél-Olaszországban, bár az északi nagyvárosokat is érinti. Az SOS Impresa nevű, szervezett bűnözés ellen küzdő civil szervezet 2008-as jelentése szerint a maffia⁷ szervezetei nemcsak hogy a legnagyobb olasz vállalatnak tekinthetők, hanem a válság hatására még tovább is tudtak erősödni. A működésük rengeteg ember hétköznapi életét befolyásolja, de a látványosabb, erőszakos cselekedetek, leszámolások elsősorban a rivális bandák között jellemzőek. Ennek ellenére a Dél-Olaszországban történő gyilkosságok mintegy fele-harmada a maffiához köthető, és leszámolásaik gyakran ártatlan állampolgárok életét is követelik.

Tevékenységük igen szerteágazó, a sokaknak a maffiáról elsődlegesen eszébe jutó, illegális piaci jelenlét mellett, mint például drogkereskedelem, embercsempészet, prostitúció, védelmi pénzek szedése, „a *bűncselekménytípus*,⁸ amely történetileg leginkább jellemzi a maffiát, az erőszak alkalmazása egyébként legális áruk monopóliumának megszerzése során” (Gambetta, 2006, 196 p.) A maffia nem csupán kiterjedt bűnszervezetek összessége, amelyek bűncselekményeket követnek el. A déli országrészben a maffia komoly gazdasági és társadalmi funkciókat tölt be. Ezek közé tartozik a maffia vállalkozó és munkaadó szerepben való megjelenése, de talán még fontosabb, hogy hagyományosan állami szerepekbe is beszivárog. Bizonyos déli területeken a maffia a közrend biztosítója, a szemétszállítás vagy a vízellátás megszervezője, kiveszi a részét kikötők, építkezések, közmunkák ellenőrzéséből, lebukott, bebörtönzött „dolgozóinak” családtagjai számára pedig biztosítja a megélhetést, tehát szinte a jóléti állam funkcióit ölti magára. Putnam megfogalmazásában a maffia egyfajta „privatizált Leviathán”. A maffia egy olyan történelmi korszakban alakult ki, amikor az emberek nem bízhattak sem a törvények igazságos voltában, sem pedig abban, hogy azok számukra védelmet jelenthetnek. Gambetta és az általa említett szerzők az igazságszolgáltatásnak és a jogalkalmazásnak ebben a megbízhatatlan és hatékonysági problémákkal küzdő működésében látják a maffia kialakulásának fő okát az egész társadalmi struktúrát átítató bizalmatlanság mellett. Egy olyan társadalomban, amelynek tagjai folyamatosan fenyegetve érzik magukat, és amelyben az állam képtelen betölteni azokat az alapvető rendvédelmi funkciókat, amik a biztonságos együttéléshez szükségesek, értékke válik az,

⁷ A maffia kifejezés érthető szűkebb értelemben a hírhedt szicíliai maffiára, de egyben gyűjtőfogalomként használt kifejezés is az olasz bűnszervezetekre. A szicíliai maffián túl ezek közül a legnagyobb, legbefolyásosabb csoportok a nápolyi Camorra, a calabriai Ndranghetá és a pugliai Società Sacro Cuore.

⁸ Kiemelés a szerzőtől.

ha valaki képes megvédeni magát és védelmet kínálni másoknak is. Az ebből fakadó tekintély és a maffia szerteágazó, kváziállami tevékenységei jó magyarázatot nyújthatnak arra, hogy miért nem váltott ki a közvéleményben sohasem tartós, széleskörű és hangos felháborodást a működése. A maffia szervezeti rendszere a hierarchián és a vertikális függésen alapul, a hierarchiában egy szinten elhelyezkedő tagok között viszont hagyományosan nincsen szolidaritás vagy együttműködés. Amiért problémásnak tarthatjuk a maffia jelenlétét, ahelyett, hogy egy, a nemzetállamtól eltérő típusú, állami feladatokat vállaló szervezetnek tekintjük, az lényegében az, hogy a fenyegetés forrása jórészt megegyezik a védelem forrásával, tehát a maffia rendszerébe való bekapcsolódás – az egyéb külső veszélyeken kívül – leginkább a maffia potenciális támadásaitól óv meg.

Ilyen társadalmi közegben a betagozódáson kívül ugyanis nem sok lehetséges út áll egy tehetséges, ambiciózus déli fiatal előtt. Franchetti (1974, 106-107 pp. Idézi: Gambetta, 2006, 200 p.) így ír erről:

„Az a helyzet, hogy az az ember, aki nagy áldozatokat is kész volna meghozni, hogy az erőszak uralmának véget vessen, arra kényszerül, hogy támogassa, erősítse azt, és hogy vele szövetséget kössön. (...) Nem is gondolhat arra, hogy a törvényhez forduljon segítségért, hiszen azokat, akik ezt megteszik, túl gyakran lövik le ahhoz, hogy ezt a magas kockázatot vállalni tudja. (...) A külső körülmények mindenkire rákényszerítik hatalmukat, függetlenül attól, mi rejlik a lelkében.”

Gyakorlatilag, ha egy ilyen déli fiatal el szeretne érni valamit a maffia nélkül, el kell vándorolnia. Ez a megoldás a racionalitás és hasznosság fogalmaival leírva hasonló, mint a maffia tevékenységébe való besimulás: rövidtávon, egyénileg hasznos és racionális, társadalmilag viszont rettentően káros. Az elvándorlás során ugyanis a térség nem csak legkiválóbb embereit veszíti el, ami által csökken a humán tőke minősége, hanem pont azokat, akik a leginkább ellenzik a maffia működését. Gambetta szerint az elvándorlóknak ilyenformán közvetetten nagy szerepük van abban, hogy folyamatosan stabilak maradjanak a maffia pozíciói.

Összefoglalva, a maffia káros hatásai igen sok területen megmutatkoznak: pénznyelőként funkcionál a gazdaság különböző szintjein, csökkenti a fejlesztési politikák hatásosságát, lassítja a gazdaság felzárkózását. Bizonyos területeken konkurenciát jelent az államnak, ezzel csökkenti annak legitimációját és az iránta való bizalmat. Állandósítja a bizalomhiányos állapotot a társadalomban, a valódi érdekek helyett a rokoni és klienteláris kapcsolatok szerepét erősíti, elősegíti a legjobb képességű, legtehetségesebb rétegek

elvándorlását. Csökkenti a rajta kívül álló szereplőkkel, külső csoportokkal való együttműködés valószínűségét, közvetetten rombolja a társadalmi tőkét és a politikai kultúrát.

3.5. A nemzetépítési próbálkozások elégtelensége

„A politikai kultúrát mélységesen befolyásolja az államalakulás és a nemzetépítés időpontja és jellemzői” írja Roberto Cartocci (1976 p.), majd kifejti, hogy Olaszország létrejött a késői államalakulás és az erőtlén nemzetépítési törekvések mintapéldája. Bár Olaszország egységesülése formálisan 1861-ben megtörtént, viszont az olasz nyelv, kultúra és identitás valódi egységesülése a mai napig tartó folyamat. A százötven évvel ezelőtt elért egység nem a magyar szabadságharchoz hasonlóan társadalmilag széles körben, egyöntetűen támogatott folyamat eredménye volt, hanem egy aktuálisan többségi erőt felmutatni képes csoport kívánalma. Mindenesetre az egység létrejött, és az olasz állam szembetalálta magát azzal a feladattal, hogy kifelé valamilyen egységes nemzetállami arculatot tudjon felmutatni, befelé, az állampolgárok felé pedig közös értékeket, vonzó közös identitást kínáljon. Az egységesülést véghezvivő, kétoldali ellenzékéhez (katolikus és szocialista) képest gyenge, társadalmilag beágyazatlan, szekularizált elit nem tudott hatékony nemzetépítési programot végrehajtani. Ennek a késői egységesülésnek és gyenge nemzeti kötődésnek a hatásai az olasz politikai kultúrára ma is igen erősek. Ebből az időszakból származik az a beszédes szállóige, amelyet Massimo d’Azegliónak tulajdonítanak: *„Fatta l’Italia, bisogna fare gli italiani”* – azaz létrehoztuk Olaszországot, már csak olaszokat kell csinálnunk.

Az olasz nemzeti identitás gyengesége összefügg a demokrácia gyengeségével, hiszen az állampolgárok a gyenge nemzeti identitás következtében nem érznek sem olyan bizalmat, sem olyan felelősséget honfitársaik iránt, mint ami más európai országokban általános. Az olaszok identitástudata központjában sokkal inkább a család, a település, esetleg megye vagy régió áll, mintsem az egész nemzet. Cartocci (1994) meglátása szerint ez a nemzetépítési törekvések elégtelenségét igazoló, legitimitási válsággal párosuló identitásprobléma egyértelműen kulturális kérdés, míg az állam kiépültségének problémája (amely tükröződik például a közintézmények gyenge teljesítményében, vagy a közfeladatok ellátásának problémás mivoltában) politikai természetű (50 p.).

A gyenge nemzeti identitásérzéssel összekapcsolódó probléma a politikai partikularizmus problémája, a személyes érdekek illetve a szűk közösség érdekeinek a

tágabb, nemzeti közösség kárára való elvtelen képviselte, amely tulajdonképpen tekinthető az amorális családközpontúság egy magasabb társadalmi-politikai szinten való megjelenésének is. A partikuláris politikai törekvések megerősödésének egy szembeötlő példája a Lega Nord (Északi Liga) megjelenése és komoly tényezővé válása a politikai palettán. A Liga a kilencvenes évek elején vált az olasz politika releváns szereplőjévé, és pár évvel később már a *Tangentopoli* botránysorozat⁹ győzteseként, a tradicionális pártok egyenrangú kihívójaként indult a választásokon, holott Olaszország déli részén – nem meglepően – egyáltalán nem volt támogatott. A politikai partikularizmus a Liga programjában szélsőséges módon jelentkezett, hiszen törekvéseik között szerepelt az északi régiók elszakadása Olaszország többi részétől, tehát egy önálló állam megalapítása. Ezzel kapcsolatos nézeteik azóta több lépcsőben finomodtak, az évek múlásával már inkább föderalizmusról illetve decentralizációról beszéltek.

A nemzeti identitás gyengeségét jól szemléltetik az olasz nemzeti egység 150 éves évfordulójának megünneplése körüli bonyodalmak. Egyrészt, az akkor koalícióban kormányzó Északi Liga politikusai nem vettek részt a hivatalos állami ünnepeken, másrészt a párt számos magas rangú képviselője nem tartotta be az ünnepnapot, hanem kivonultak íróasztalukkal az irodájuk előtti térre, és tüntetően dolgoztak az egység évfordulóján (Corriere della Sera, 2011).

3.6. Történelmi okok

Az északi és déli régiók közötti alapvető szocio-kulturális különbségek okai egymással szoros összefüggésben állnak, és nehezen határozható meg, hogy melyikük inkább ok, melyikük inkább okozat. Tiszta ok-okozati kapcsolat felállítása valószínűleg eleve kudarcra ítélt próbálkozás lenne. Putnam (1993) is rengeteg tényezőt kapcsolatba hoz egymással, és közös okként történelmi magyarázatot talál: a középkori városiasodás hatásait véli felfedezni a délen és északon különböző társadalomfejlődésben, és ebből következő eltérő társadalmi töke-ellátottságban (122-162 pp.). Putnam felvázolja, milyen eltérő megoldásokat fejlesztett ki a 12. század végén Észak- és Dél-Itália az erőszakos és anarchikus középkori viszonyok felszámolására. Dél-Itáliában a normannok egységes államot hoztak létre, és II. Frigyes virágzó, gazdag és igen fejlett igazgatású államot épített

⁹ Az olasz politikai és gazdasági elitet mélyen érintő, az egész politikai paletta átrendeződését okozó botránysorozat.

ki. Bár a kereskedelem, a gazdaság és a bürokrácia fejlődött, a királyság feudális, autokratikus vonásai sokáig megmaradtak, és nehezítették a civil társadalom kifejlődését, öntudatra ébredését.

Ezalatt az északi területeken Európa-szerte példátlan önkormányzatiság fejlődött ki. Az északi városállamok (*comune*) a mai értelemben természetesen nem voltak demokratikusak, de szélesebb rétegek voltak bevonódva az irányításba, mint bárhol máshol Európában. A politikai hatalom bőven a tradicionális elit körén kívülre terjedt, egy párezer fős *comune* városi tanácsa több száz fős lehetett, és kézművesek, kiskereskedők is helyet kaphattak benne. A polgárok közötti együttműködésre való hajlandóság és bizalom eredményezhette például a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen hitel¹⁰ megjelenését, ami az utóbbi évezred egyik legnagyobb gazdasági vívmánya.

Mindkét stratégia eredményesebb volt szinte minden más európai államműködési modellnél, ezt igazolja az akkori Itália politikai, gazdasági és művészeti ereje, illetve az a demográfiai tény is, hogy Európa három legnagyobb városa a korszakban Palermo, Firenze és Velence voltak. A jellegzetességeik és a következményeik ezzel szemben nagyon különbözőek voltak, ezt összegzi az 1. táblázat.

1. táblázat. A középkori észak- és dél-olasz társadalom jellegzetességei. Saját ábra, Putnam megállapításai alapján. (Putnam, 1993, 130 p.)

	Dél-Itália	Észak-Itália
Az emberek az állam szemszögéből	Alattvalók	Polgárok
Hatalom jellege	A király monopóliuma	A választók által delegált
Politikai vezetők felelőssége	Csak Istennek felelősek	Felelősek a választottaknak
Társadalmi, politikai csoportok	Vertikális rendszerűek	Horizontális rendszerűek
Egyház	Gazdag és hatalmas feudális birtokos	Egy a sok civil intézmény közül

Putnam szerint a déli és északi állampolgároknak évszázadokon keresztül eltérő stratégiát kellett használniuk az érvényesüléshez, ebből fakadóan nagyon mélyen rögzültek azok a beállítódások, amelyek a déli társadalom jelenlegi sikertelenebb működéséért okolhatók.

Gambetta (2006) szerint is történelmi gyökerei vannak a déli társadalom elmaradottságának, de ő Putnammal ellentétben nem a középkori városiasodás hiányát, hanem a hosszan tartó spanyol elnyomást tartja lényeges kiváltó oknak. Véleménye szerint az elnyomás hatalomgyakorlási technikái, a *divide et impera* módszer minden szintre kiterjedő alkalmazása – melybe beletartozott a kereskedelem s a gazdasági tevékenység

¹⁰ Putnam megjegyzi, hogy az angol „credit” szó is az olasz „credere” (hinni) igéből ered. (128 p.)

elbátortalanítása, a függő, vertikális viszonyok erősítése a horizontális, egyenlő polgárok szolidaritásán alapuló struktúra ellenében – a fő felelős a klienteláris viszonyok beszivárgásáért a társadalmi élet, a politika és a gazdaság legkülönbözőbb szintjeire, és ezzel együtt ez okolható az elmaradott állapot tartós rögzüléséért. A mindkét félnek előnyös együttműködést az a felfogás váltotta fel, hogy az előrejutás zéró összegű játszma, és ahelyett, hogy a versenytársakat tisztességes versenyben felülmúlni törekedtek volna, az általános gyakorlattá azok becsapása vált. Az egyetlen érvényesnek maradt érdem a felüllevőktől származó kedvezések elérése, és a társadalmi mobilitás legrelevánsabb – sőt esetlegesen kizárólagos – eszközei a megfelelő személyes kapcsolatok lettek. (Gambetta, 2006, 192-6 pp.)

Bár a spanyolok nem csak gyakorolták ezeket a módszereket, hanem át is adták a hozzájuk közelebb álló helyieknek, akik saját kapcsolataikon keresztül újratermelték ezeket a viszonyokat, mégsem közvetlenül a spanyol elnyomók viselkedése okolható a súlyosan bizalomhiányos társadalmi állapot és a klienteláris viszonyrendszer állandósulásáért.

Gambetta szerint nem maga az uralom, hanem az arra adott válasz jellege az érdekes, és az indokol magyarázatot leginkább, hogy a hatalommal szembeni alkalmazkodás ezen sajátos módszere mint érvényesülési módszer hogyan lehetett évszázadokon keresztül tartós túlélésre képes.

„Dél-Itália kezelhetetlennek tűnő elmaradottsága történelmének sajátos mivoltából ered. Más dolog azonban ismerni az okokat, és más dolog megfejtetni, hogyan élhette túl ez az állapot az őt létrehozó okokat. A helyzet újratermelésének mechanizmusai (...) saját energiával rendelkeznek, és ezek gyökere sokkal inkább a spanyol uralom alattvalói és ezek utódai által választott *adaptív technikákban*¹¹, mint magában az uralom-gyakorlás stratégiájában rejlik.” (Gambetta, 2002, 192 p.)

Gambetta nézetei szerint ezeknek az adaptív technikáknak a rögzüléséért nagyrészt a maffia okolható. A spanyol uralom idején kifizetődő volt, hogy a magánügyek mindig megelőzzék a közügyeket, a kétszínűség, a ravaszkodás, a felülről kapott kedvezések pedig a valódi érdemet. A bűn és a gyilkolás divatos szokássá, lényegében legitim személyes joggá vált. Ez a környezet kiváló táptalajt nyújtott a maffia kialakulásához és megerősödéséhez. A bizalmatlanság, a társadalmi mobilitás korlátozott volta, az állandó ravaszkodás, a csalás, mint állandósult előrejutási eszköz és a kedvezések rendszere kiváló

¹¹ Kiemelés a szerzőtől.

táptalajt nyújtott a maffia működésének, amely kihasználta, újratermelte és mélyítette ezeket a problémákat. Azokon a területeken, ahol pedig nem volt sok lehetőség a járadék lefölözésére (mint például a Banfield által leírt Montegranóban) a bizalomhiány továbbra is „mélyen széttöredezett társadalmi világot eredményez és a nyomorúságos gazdasági viszonyokat termeli újra”. (Gambetta, 2006, 195 p.)

A klienteláris felfogás mindenféle hatalommal kapcsolatosan érvényesül, és a működése jelenleg is tetten érhető a politikai jelöltek és választók között, a pártvezetők és a pártaktivisták viszonyában, a munkakapcsolatokban, a maffia tagozódásában, vagy az imádkozó hívó és a megszólított szent viszonyában is, ahogy arra már korábban utaltam.

3.7. Nemi szerepek az olasz társadalomban

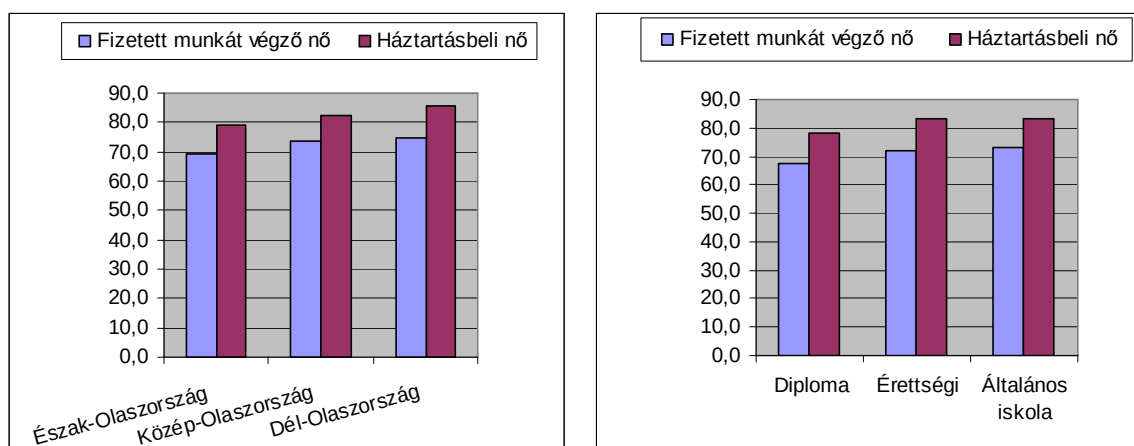
Az olasz társadalom az egyik leginkább férfiközpontú társadalom Európában. A hagyományos szerepelvárások hosszú ideig konzerválódtak, a nők teljes jogi egyenlősége pedig csak a 20. század végén valósult meg. Az olasz társadalomban a család minden védelmet megérdemlő, elsődleges értéként jelent meg. Ezekkel az attitűdökkel együtt járt az anya szerepének idealizálása, a női szerepek közül kizárólag az anyai szerep támogatása, a nők munkába állásának társadalmi szintű rosszallása. A család jó híre, becsülete sokáig mindennél előbbre valónak számított. Azt is érdemes megjegyezni, hogy igen későn, csak 1970-ben vált jogilag lehetségessé a válás.

Az olasz nőknek 1946 óta van szavazati joga, és 1963 óta tölthetnek be a férfiakhoz hasonlóan bármilyen közhivatali tisztséget. Beszédes példa a két nem megítélése közti különbségekre, hogy a törvény igen sokáig eltérően rendelkezett a házasságtörő férfiak és nők büntetéséről: a házasságtörés csak 1968 óta nem számít bűncselekménynek Olaszországban, a férjüket megcsaló nőket 2 évig terjedő börtönbüntetés sújthatta, a félrelépő férfiakat viszont csak akkor büntették, ha az esetről sokan tudhattak, tehát, ha az a család jó hírére káros hatással volt. Egy másik egészen megdöbbentő tény, hogy egészen 1981-ig csökkentett, háromtól hét évig terjedő börtönbüntetés járt csak a „becsületgyilkosságért” azoknak a férfiaknak, akik felindultságukban megölték feleségüket, lányukat vagy lánytestvérüket, amiért az megsértette a nevük illetve a család nevének becsületét. (Soffici, 2010, 21-22 pp.)

A statisztikák ma is igazolják a tradicionális nemi szerepek erős konzerválódását: a fizetett munkát végző nők száma európai összehasonlításban nagyon alacsony, a nők és férfiak fizetése közötti különbség pedig magas. A legutóbbi évek statisztikái azt mutatják,

hogy egy korosztályból napjainkban már csaknem kétszer annyi nő tanul a felsőoktatásban, mint amennyi férfi, és a nemek közötti különbség az utóbbi öt év során folyamatosan nőtt. Ennek ellenére a munkaerőpiacon kevesebb esélyük van: a nők jóval nagyobb része dolgozik a képzettségének megfelelőnél alacsonyabb beosztásban, főként az ország déli részén, és a női képzett munkaerő alacsony kihasználtsága az utóbbi években folyamatosan nőtt. Délen a 30 év alatti diplomás nők 50,6%-a dolgozik a végzettségénél alacsonyabb beosztásban, míg a férfiak esetében ez az arány 39,8%. A 18-29 év közötti nők 64%-a – az északi nők több mint fele, a délieknek pedig több mint háromnegyede – saját állítása szerint kényszerűségből dolgozik részmunkaidőben, tehát azért, mert nem talált teljes munkaidős állást. (Istat, 2011)

Aggasztó, hogy míg a nők felsőoktatásban való részvétele folyamatosan nő, a sem tanulmányokat nem folytató, se nem dolgozó fiatal nők aránya is igen magas, délen a korosztályuk 39,8%-át teszik ki, míg Északon csupán a 22,8%-át, mindemellett csaknem minden harmadik déli diplomás nő is ebbe a kategóriába tartozik. (Istat, 2011)

6. és 7. ábrák. A háztartási munkavégzés nemek közötti egyenlőtlensége lakóhely szerint és a nő legmagasabb iskolai végzettsége szerint, 2008-2009. Saját ábrák, adatok forrása: Istat.

A nemek közötti egyenlőtlenségek egy fontos mutatója, hogy Olaszországban a háztartási munkákból a férfiak közül továbbra is kevesen veszik ki a részüket. Amennyiben végeznek otthon valamilyen munkát, akkor is sokkal kevesebb időt fordítanak rá, mint a nők. A háztartási munkavégzés aránytalanságát a 6. és 7. ábrák szemléltetik. Látható, hogy még a diplomás, dolgozó nők is a háztartási feladatok csaknem 70%-át egyedül végzik. Mindent összevetve az olasz férfiak átlagosan mintegy napi egy órával, az OECD eredményei szerint pedig 80 perccel több szabadidővel rendelkeznek, mint a nők. (Istat, 2011)

3.8. Bizalom és társadalmi tőke

Hirschman (1984) szerint a szeretethez, a civil szellemhez, az alapvető etikai normákhoz hasonlóan a bizalom olyan különleges jószág, amely nem szűkös mennyiségben áll rendelkezésre, hanem minél többet fogyasztja valaki, annál több lesz belőle. A társadalomban jelen lévő bizalom vagy bizalmatlanság minden bizonnyal alapvetően határozza meg a kollektív cselekvésre és nem azonnal megtérülő befektetésekre való hajlandóságot. A bizalom megkönnyíti az együttműködést, és az együttműködés bizalmat szül. A magas bizalmi szinttel bíró társadalomban az általános reciprocitás válik normává. „*Trust is an essential component of social capital*” – jegyzi meg ezzel kapcsolatban Putnam. (1993, 170 p.) Egy magas általános interperszonális bizalmi szinttel rendelkező közösségben nagyobb a csere-hajlandóság a szívességek, információk és a kézzel fogható javak terén is, és a reciprocitáson alapuló kapcsolatok sűrűn átszövik a társadalmat.

Az interperszonális bizalom alacsony foka az olasz társadalomban régóta, nemzetközi szinten is legalább Almond és Verba (1963) elemzése óta ismert tény. Almond és Verba az olasz politikai kultúra jellemzése során elsősorban a politikai elidegenedettséggel, és nem a bizalommal foglalkoznak. A bizalom szerepét viszont ők is kardinálisnak tartják a politikai rendszer működtetése szempontjából:

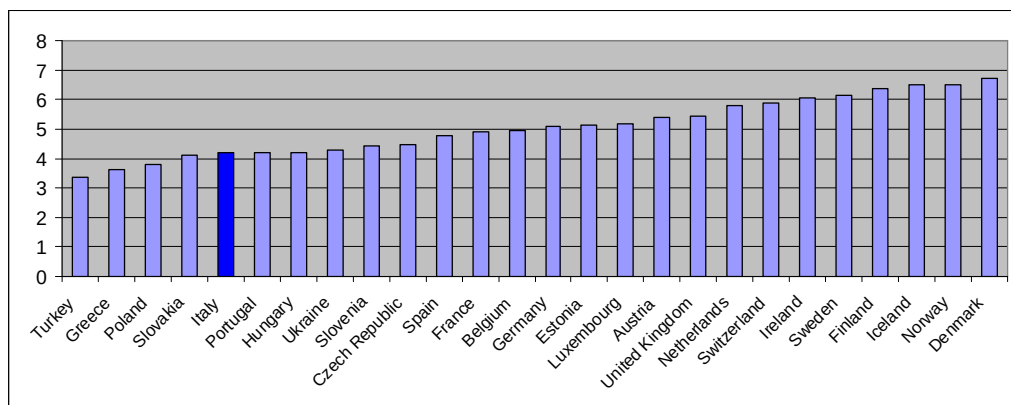
„Nem hangsúlyozhatók eléggé az állampolgári kultúra összetevői között a társadalmi bizalom és együttműködési készség. Ezek bizonyos értelemben általános erőforrások, melyek működésben tartják a demokratikus intézményrendszert. (...) A társadalmi bizalom elősegíti a politikai együttműködést az állampolgárok között ezekben az országokban, enélkül nem létezhetne demokratikus politika.” (Almond és Verba, 1963, 356-357 pp.)

Az olasz politikai kultúra fő jellemzőjeként a politikai elidegenedettséget jelölik meg, és hangsúlyozzák, hogy az olasz politikai elidegenedettség társadalmi elidegenedettségen alapszik és az olasz állampolgárok igen bizalmatlanok általában a társadalmi környezettel szemben.

Sani (1989) Almond és Verba megállapításai kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy az általuk használt kérdőíves interjúkban milyen nagy arányban érkeznek elutasító válaszok a pártpreferenciát firtató kérdésekre. Sani azt is jelzi, hogy nem csak a

határozottan nem válaszolók aránya magas, hanem a korábbi választási részvételi adatokhoz képest azoké is, akik azt állítják, nem voltak szavazni, illetve, hogy nem emlékeznek, kire szavaztak. Sani ezzel kapcsolatban főként a felvetődő módszertani problémákkal és az eredmények értelmezésének nehézségeivel foglalkozik, de megjegyzi, hogy a kiugróan alacsony válaszadási hajlandóság már önmagában is az olasz politikai kultúra lényeges jellemzője. Véleményem szerint az, hogy a kutatásban megkérdezettek 48%-a nem adott választ arra a kérdésre, hogy kire szavazott a legutóbbi választásokon,¹² erős kapcsolatban áll a társadalomban jelen lévő bizalmatlansággal.

Az interperszonális viszonyokat jellemző erős bizalmatlanság az olasz társadalom fontos jellemzője, de véleményem szerint az olasz társadalomkutatók hajlamosak eltúlozni a bizalmatlanság mértékét. Cartocci (1994) például a bizalom szintjét az olasz társadalomban más nemzetekhez képest egyedülállóan alacsonynak tartja, talán az olasz társadalom legfőbb jellemzőjének mondván, „különösen nyilvánvaló az olaszok és minden más nép közötti különbség egy elsődleges fontosságú kulturális modell, a másokban való bizalom tekintetében” (25 p.) Ehhez a megállapításhoz képest, bár önmagukban nem túl pozitívak, a 8. ábra eredményei szinte jó eredménynek tűnnek Olaszországra nézve. Az olasz társadalom az interperszonális bizalom tekintetében valóban a sereghajtók között van, de eredménye nem csak a volt szocialista országoktól nem marad el, hanem a tizenötök Európájában sem számítana a leggyengébbnek. Megközelítőleg azonos bizalmi szintet mutat Portugáliával és Spanyolországgal, és határozottan magasabbat Görögországnál.

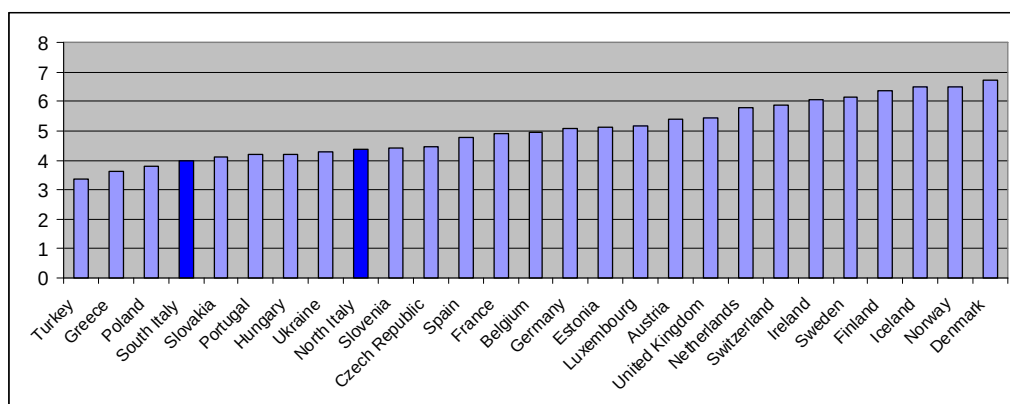

8. ábra. Az interperszonális bizalom mértéke a különböző európai országokban, 2005-2006. Saját ábra, adatok forrása: European Social Survey.¹³

¹² Az 1958-as választásról van szó, amelyen az összes választópolgár 92%-a érvényes szavazatot adott le.

¹³ „Az emberek többsége megbízható, vagy soha nem lehetünk elég óvatosak;” „Az emberek többsége tisztességes, vagy ki akar másokat használni?” és „Az emberek általában segítőkészek, vagy csak a saját javukat keresik?” kérdésekre 0-10 közötti skálán adott válaszok átlaga nemzetenként.

A déli régiókban a vizsgált bizalmi index értéke alacsonyabb, (9. ábra) de még a déli régiók átlagos bizalmi szintje is megelőzi a vizsgált országok közül Törökországot, Lengyelországot és Görögországot.

9. ábra. Az interperszonális bizalom mértéke a különböző európai országokban, 2005-2006. Saját ábra, adatok forrása: European Social Survey.¹⁴

3.9. A pápai állam közelsége és évszázados befolyása

Fontosnak tartom megemlíteni az egyház visszatartó szerepét is a nemzeti identitás megerősödésében és a civil társadalom kiépülésében. A Vatikán erős befolyása sok szerző szerint (Tullio-Altan 1988; Tullio-Altan 1999; Putnam 1993; Cartocci 1994; Cannari és Franco 2011) alapvetően befolyásolta az olasz civil társadalom fejlődését.¹⁵ Hierarchikus struktúrája, tradicionális viszonyulásai, fizikai közelsége nehezítették a nemzet egységesülését, akadályozták a nemzetépítési törekvéseket. A pápai állam az egész olasz társadalom fejlődésére befolyással volt, de a civil társadalom kiépülésére gyakorolt hatása a déli régiókban erősebb, hiszen a spirituális és politikai hatalmon túl ezeken a területeken az Egyház évszázadokon át az egyik fő gazdasági tényezőnek, az egyik legnagyobb feudális nagybirtokosnak számított. Széles körben osztott vélekedés Olaszországban, hogy a déli társadalomban erősebb a vallásosság, mint az északi területeken, de ez a kijelentés a

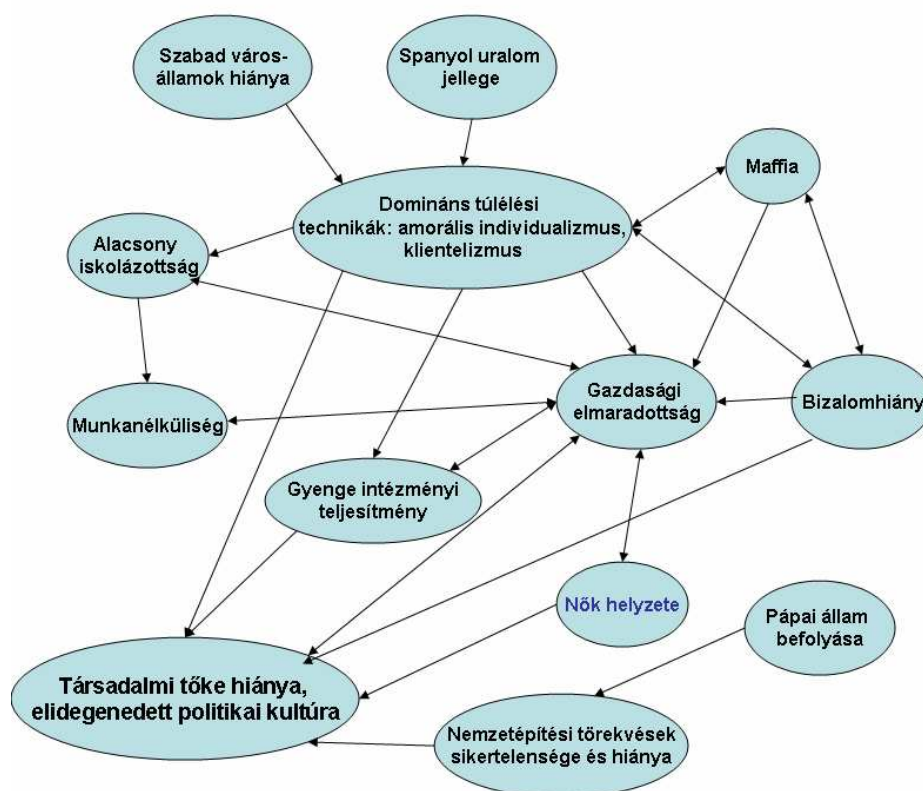
¹⁴ Déli régiók: Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicilia, Sardegna. Északi régiók: Piemonte, Trentino-Alto Adige, Lombardia, Friuli Venezia Giulia, Veneto, Emilia Romagna, Toscana, Liguria.

¹⁵ Putnam Max Weber közismert megállapítására utalva leírja, hogy a katolikus egyházban erősebb a hierarchikus felépítés, a protestáns egyházak ellenben jobban támogatják a horizontális együttműködéseket. (1993, 173 p.) Érdekes az ESS adataiból generált interperszonális bizalom változót ebből a szempontból is szemügyre venni (8-9. ábrák), ugyanis a keresztény Európa országai közül a legalacsonyabb bizalmi szinttel rendelkező országok katolikus vagy ortodox többségűek, a legmagasabb szintű bizalmi indexszel pedig kivétel nélkül protestáns országok rendelkeznek.

legutóbbi kutatások szerint ebben a formában nem állja meg a helyét, Közép- és Észak-Olaszországra teljesen különböző karakterű vallásosság jellemző, mint a déli régiókra.¹⁶

3.10. Az elmaradottság okainak összefoglalása

A fejezetben arra próbáltam rávilágítani, hogy Dél-Olaszország elmaradottsága nem tekinthető egyszerűen gazdasági természetűnek, hanem számtalan történelmi, kulturális és társadalmi sajátosság együttes eredménye, amelyek egymással szorosan összefüggenek.

10. ábra. A déli társadalom elmaradottságának okai. Saját ábra.

A 10. ábra – a fejezet lényegének képi megfogalmazásaként – ezeket az egymással szoros kapcsolatban álló sajátosságokat szemlélteti. A nyilak a szakirodalomban megfogalmazott explicit és implicit oksági kapcsolatokat mutatják az egyes tényezők között.¹⁷ Kivételnek számít az ábra azon része, amely a nők helyzete és az alacsony társadalmi tőke,

¹⁶ Az olasz társadalom vallásosságának területi különbségeivel, a hagyományosan kereszténydemokrata illetve szocialista zónák átalakulásával, a déli társadalom vallásosságának sajátosságaival Cartocci legutóbbi könyve foglalkozik kimerítően (Cartocci, 2011).

¹⁷ Minden bizonnyal lehetne érvelni további összefüggések ábrázolása mellett, az ábra átláthatóságát szem előtt tartva megelégedtem a feldolgozott szakirodalomból kirajzolódó kapcsolatok bemutatásával.

elidegenedett politikai kultúra közötti összefüggést ábrázolja. Putnam (2000) egyik felvetése szerint az amerikai társadalmi kultúra csökkenésének részben oka lehet a nők munkába állása, ami által kevesebb idejük jut a személyes kapcsolatokra, ezáltal a közösség összetartására. A dél-olasz példa nem erősíti meg ezt az elképzelést: a nagyobb női munkanélküliségi rátákkal rendelkező déli régiókban a társadalmi tőke minden mutatója alapján alacsonyabb, mint az északi régiókban.

Véleményem szerint indokolt a déli nők helyzetének, a társadalom nemi szerepfelfogásának a politikai kultúrával kapcsolatos összefüggését felvetni, ezért a következő fejezetben hangsúlyos részt kap a makroregionális különbségeken belül a nemek közti különbségek elemzése.

4. Az északi és dél-olasz politikai kultúra jellemzői

Az olasz társadalom néhány lényeges vonásának és az észak-déli megosztottság különböző megnyilvánulási formáinak ismertetését követően megkísérlem bemutatni ezeknek a tényezőknek a politikai kultúrára gyakorolt hatásait.

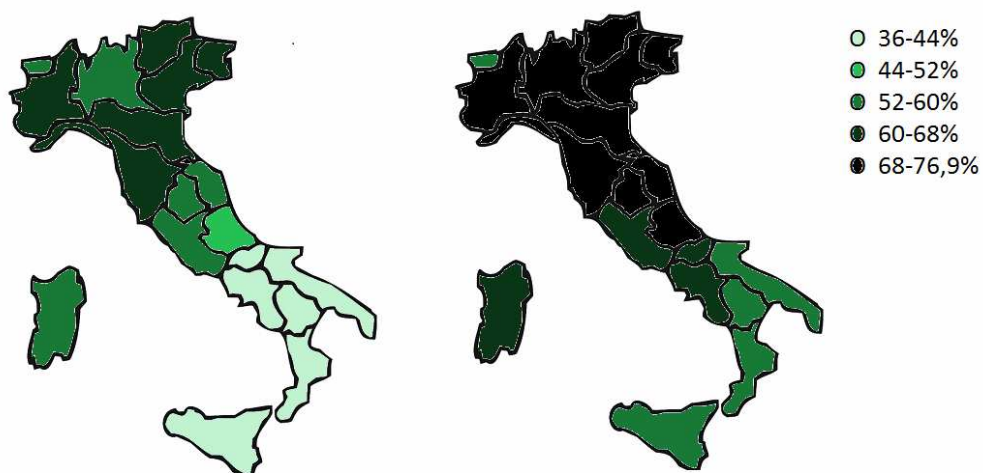
A fejezetben a politikai kultúra tárgykörébe tartozó kognitív, affektív és evaluatív viszonyulások közül főként a kognitív és evaluatív viszonyulásokra fogok koncentrálni. A rendszer egésze, az input- és outputfolyamatok illetve az egyénnek a saját szerepével kapcsolatos attitűdök közül pedig nagyobb hangsúlyt helyezek a rendszer egészére és az én szerepére vonatkozóakra. A téma szűkítését részben a dolgozat terjedelmi korlátai, részben a rendelkezésemre álló adatok indokolják. Ezek alapján a következőkben vizsgálom a politikai részvétel arányait és jellegzetességeit, a részvételtől való távolmaradás okait, a politikai informáltságot, a politikai intézmények és a politikai rendszer megítélését, és a beléjük vetett bizalom mértékét.

Az olasz politikai kultúráról szóló szakirodalomban csak áttételesen vagy érintőlegesen jelenik meg a nők szerepe, a nők alacsonyabb részvételi hajlandósága és érdeklődési szintje. Véleményem szerint azonban az északi és déli politikai kultúrának lényeges vonása az északi és déli nők eltérő bevonódottsága a társadalmi életbe. Ezt jól jellemzik az alacsonyabb foglalkoztatási mutatók, a társadalmi tőke kutatásokban használt mutatók, mint a civil szervezeti, sportegyesületi tagságok alacsonyabb szintje illetve a kisebb arányú politikai részvétel.

4.1. Politikai érdeklődés, informáltság

A politikai érdeklődés minimálisnak tekinthető szintje Roberto Cartocci (2007) szerint az újságolvasás és a választásokon való részvétel. Az újságolvasás és a szavazás két nem túl időigényes, megterhelő tevékenység, amikben az egyén közösség iránti alapszintű érdeklődése, felelőssége, a közösség ügyeihez való kapcsolódása megnyilvánulhat. Ahogyan Cartocci fogalmaz: „Semmi hősiesség, ismétlem, csak szerény, apró formaságok, amikkel az egyén kapcsolatba kerül a társadalommal és a demokratikus intézményekkel” (61 p.)

A politikai érdeklődés, informálódás szintjének megfigyelésére általánosan használt mutatók a politikai témájú hírek olvasása, hallgatása, közéleti, politikai televíziós műsorok nézése, illetve a politikáról való beszélgetés, vitatkozás a mindennapokban. politikai informáltság terén, mint az északi és déli férfiak között.

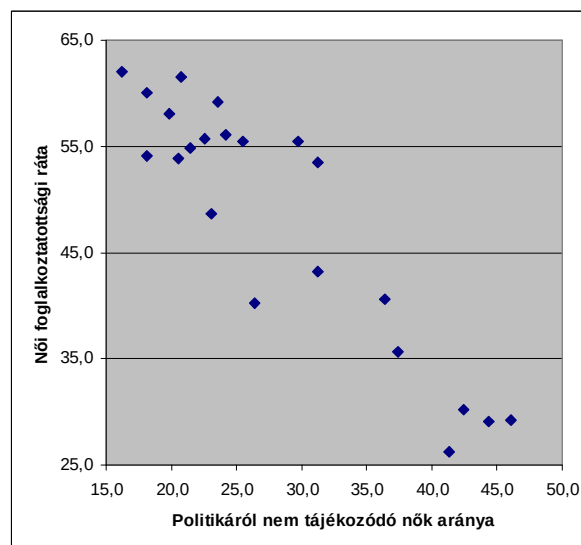
11. ábra. Azoknak a nőknek (baloldali térkép) és férfiaknak (jobboldali térkép) az aránya, akik legalább hetente egyszer informálódnak politikáról, 2009-ben. (További válaszlehetőségek voltak: havonta pár alkalommal, évente pár alkalommal vagy sohasem.) Saját ábra, az Istat adatai alapján.

Az olasz földrajzi makrorégiók között lényeges különbség figyelhető meg ezen a szinten is, az északi területeken az emberek átlagosan többet foglalkoznak politikával: több információt szereznek és többet is beszélnek politikai kérdésekről a mindennapokban. A régióként jellemző átlagos politikai informálódás szintjét jelzi a 11. ábra, nemek szerinti bontásban. A baloldali térképen látható azoknak a nőknek, a jobboldalin pedig azoknak a férfiaknak az aránya, akik legalább hetente egyszer informálódnak politikáról. Ezekből az adatokból többféle következtetést is levonhatunk: egyrészt, világosan kirajzolódik mind a nemek közti különbség, mind pedig az északi és déli területek közötti különbség a férfiak

és az északi területek javára. Egy másik fontos jellegzetesség a nemek közti megosztottság különbsége: a déli nők és az északi nők között jóval nagyobb különbség fedezhető fel a

Érdemes figyelni arra a szakadékra, amely a dél és északi nőket elválasztja egymástól ebben a kérdésben: 44% és 52% közötti eredményt kizárólag Abruzzo régióban (50,5%) mértek. Lazio és Szardínia ezzel szemben egyértelműen az északi területekhez tartozik, az Abruzzótól délre lévő régiók pedig mind a legalacsonyabb érdeklődési szintet jelző kategóriába kerültek. A legmagasabb érdeklődési szinteket mutató északi régiókban élő nők mintegy háromötödéhez jutnak el legalább heti rendszerességgel politikai témájú hírek, míg a legdélibb régiókban élő nők csaknem fele saját bevallása szerint soha nem informálódik politikáról, azoknak az aránya pedig, akik sohasem beszélnek politikai témákról, meghaladja az 50%-ot is.

Az 1999-es adatokhoz képest a 2009-es eredmények minden régióban az informáltság növekedését jelzik, míg 1999-ben egész Olaszországot tekintve csak a nők 44,8%-a, 2009-ben már az 53,6%-uk értesült legalább hetente a politikai eseményekről.

12. ábra. A női foglalkoztatási ráta és a politikai informáltság összefüggése, 2009. $r = -0,915$. Saját ábra, adatok forrása: Istat.

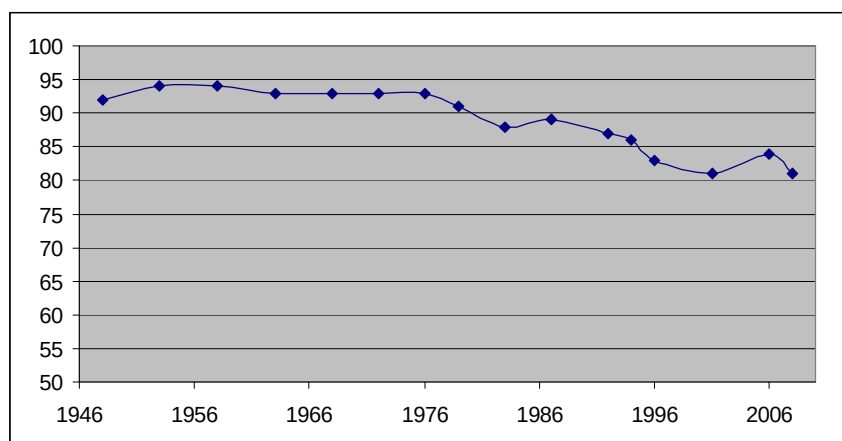
A 12. ábra szemlélteti az összefüggést a női foglalkoztatási ráta és a politikai témákról soha nem informálódó nők százalékos regionális adatai között. Mint az feltételezhető, a kettő között igen erős negatív összefüggés ($r = -0,915$) figyelhető meg. A politikáról sohasem informálódó nők legnagyobb része, több mint kétharmada arra hivatkozik, hogy nem érdekli a politika, valamivel kevesebb mint negyedük, hogy nem bízik a politikában, és mintegy 15%-uk, hogy szerintük a politika túl bonyolult. Csak igen kevesen vannak, akik az időhiányt jelölik meg a legfontosabb visszatartó erőnek, pedig a férfiak és nők rendelkezésére álló átlagos szabadidő különbsége indokolná ezt a magyarázatot. A téma

iránti érdektelenség a vezető ok minden makrorégióban, de az északi nők körében ez az érték alacsonyabb, az ő körükben mintegy 10 százalékponttal magasabb azok aránya, akik a politika iránti bizalmatlanság miatt nem tájékozódnak.

4.2. Választási részvétel

Olaszországban a választási részvétel európai összehasonlításban is elég magasnak mondható. A részvétel a második világháború utáni időszaktól kezdve – mint a nyugati típusú demokráciákban ez általánosan megfigyelhető – fokozatosan csökken, de az úgynevezett Első Köztársaság első időszakában általános volt a 90% fölötti részvétel az országgyűlési választásokon, ez először 1989-ben „zuhant” 90% alá.

A 13. ábrán jól látható a csökkenő tendencia, ami leginkább az utóbbi húsz év eredményeit jellemzi. Ennek ellenére még sosem fordult elő, hogy a részvétel 80% alá süllyedt volna, tehát a csökkenő tendencia ellenére Olaszország ma is a legmagasabb választási részvételi átlagokkal bíró országok közé tartozik.¹⁸

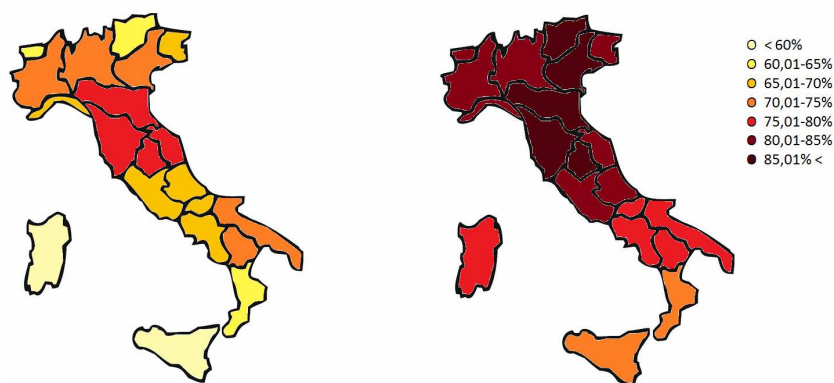

13. ábra. A választási részvétel alakulása Olaszországban 1948 és 2008 között a képviselőházi választások adatai alapján. Saját készítés, adatok forrása: Ministero dell’Interno.

Ennek fényében különösen érdekes visszaidézni a déli régiókban élő nők politikai informáltságáról szóló adatokat, amik szerint a campaniai, pugliai, calabriai és szardíniai nők több mint 40%-a soha sem tájékozódik politikai kérdésekről, mintegy 60%-uk pedig soha nem beszél politikai témákról. Ezek az adatok jelentősen, mintegy 10 százalékponttal alacsonyabbak a tíz évvel korábbi eredményekhez képest, nem is beszélve a hatvanas-hetvenes évek politikai tájékozódási átlagairól (Sani, 1989).

¹⁸ A részvételi hajlandóság országszerte egyenletesen csökkent az idők során, tehát az egyes régiók egymáshoz képesti részvételi arányai nagyjából változatlanok.

Az országos szinten összességében magas részvételi arány mögött a politikai informálódás különbségeihez hasonló regionális eltérések húzódnak meg. Az északi régiókban a politikai részvételi arányok is magasabbak mind az országgyűlési, mind pedig az – általában kisebb részvételi mutatókkal bíró – európai parlamenti választások esetében. A 14. ábra az utóbbi tíz év képviselőházi és európai parlamenti választásainak részvételi átlagait mutatja. A képviselőházi választások részvételi arányait szemléltető jobboldali térkép markáns észak-déli különbségeket jelez, az európai parlamenti választások esetében viszont az észak-dél megosztottságon kívül a speciális státuszú tartományok látványosan alacsonyabb részvételi szintjei is szembeötlőek. A speciális státuszú tartományok közül Szardínia és Szicília esetében minden bizonnyal érvényesül az észak-déli megosztottság hatása is, ezeknek a régióknak a választói a legkevesbé hajlandóak uniós választójogukkal élni. Az északi speciális státuszú tartományok, mint az Aosta-völgy, Dél-Tirol és Friuli Venezia Giulia választási részvétel tekintetében az uniós szintű választásokon a déli régiókhoz hasonló részvételi eredményekkel rendelkeznek. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az ezekben a tartományokban hagyományosan a legnépszerűbb helyi, regionális pártok országos szinten nem tudnak sikeresen szerepelni. Mivel előre látható, hogy ezek a pártok nem tudják elérni a bejutáshoz szükséges 4%-os támogatottságot, ezért az őket támogató választók nem érzik olyan fontosnak a részvételt.

14. ábra. A 2004-es és 2009-es európai parlamenti választások részvételi átlaga, (baloldali térkép) és a 2006-os és 2008-as képviselőházi választások részvételi átlaga regionális bontásban. Saját ábra, forrás: Ministero dell'Interno.

A választási részvétel számszerű mutatóin kívül fontos, hogy a részvétel jellegéről, a hozzá kapcsolódó normákról is szót ejtsünk. Egy a dolgozatban már említett, jellegzetes olasz jelenség a *voto di scambio*, azaz csereszavazat elterjedtsége. A csereszavazat fogalmát Pasquino és Parisi (1977) vezették be a véleményszavazat (*voto di opinione*) és a pártos szavazat (*voto di appartenenza*) mellett. Meghatározásuk szerint a csereszavazatot a választók rövidtávon jelentkező, személyes vagy szűk családot érintő előnyökért cserébe

adják le. A pártos szavazó az, aki törésvonalak, szubkulturális identitás által meghatározottan, a politikai teljesítménytől függetlenül mindig ugyanarra a pártra adja le voksát, a véleményszavazó pedig politikailag jól informáltan, ideológiai előítéletektől mentesen dönt.

A csereszavazat „az amorális familizmus kifejeződése a választási viselkedésben” (Cartocci, 1994, 33 p.). Rontja a demokratikus verseny hatékonyságát, az elszámoltatás lehetőségének a megvalósulását a választások során, mivel a közösség problémáira és az aktorok politikai teljesítményére érzéketlen, személyes, partikuláris előnyökön alapuló döntést tükröz. A kutatók szerint Olaszországban túlnyomó többségben vannak a csereszavazatot leadók és a pártos szavazók, és ez hozzájárul ahhoz, hogy az ország a nyugati típusú demokráciák egy „nehéz esete” (Cartocci, 1994, 33 p.).

Putnam (1993) szerint a politikai részvétel arányai önmagukban nem megfelelő mérőszámok a civil kultúra erősségének, figyelembe kell vennünk emellett a részvétel milyenségét is. Véleménye szerint a magas társadalmi tőke szinttel rendelkező, részvételibb politikai kultúrájú régiókban magas a népszavazásokon résztvevők aránya – amelyek során nem személyekről, hanem elvontabb, elvi és közpolitikai problémákról kell dönteni – míg a nyílt listás parlamenti választások során leadott preferenciaszavazatok aránya a közvetlen, rövid távú egyéni érdektől vezérelt szavazás elterjedtségét mutatja. A *voto di scambio* jelenségének, tehát annak a felfogásnak, amely a szavazatot rövid távú, közvetlen előnyökre cserélhető „árucikknek” tartja, így jó mérőszáma lehet a preferenciaszavazás elterjedtsége. A népszavazási részvétel és a preferenciaszavazatok aránya között Putnam erős negatív összefüggést talál (Korreláció: $r = -0,91$). A preferenciák megjelölésével legritkább esetben élő tartományok azonosak a népszavazásokon legnagyobb részvételi arányt produkálókkal (Emilia Romagna, Lombardia, Torino, Veneto és Friuli Venezia Giulia) míg a legalacsonyabb népszavazási részvételi mutatókkal rendelkező tartományok közül (Calabria, Campania, Basilicata, Szicília és Molise) egyedül Molise nem tartozik azok közé, ahol átlagosan a legtöbb preferenciaszavazatot regisztrálták.¹⁹ (Putnam, 1993, 93-96 pp.)

A preferenciaszavazás rendszerét 1993-ban átalakították, és az 1994-es új választási törvény már nem adott lehetőséget jelöltek megnevezésére, így a *voto di scambio* elterjedtségének regionális különbségeit a preferenciaszavazáson alapuló naprakészebb adatokkal sajnos nem lehet alátámasztani. A dolgozat első felében bemutatott attitűdinális

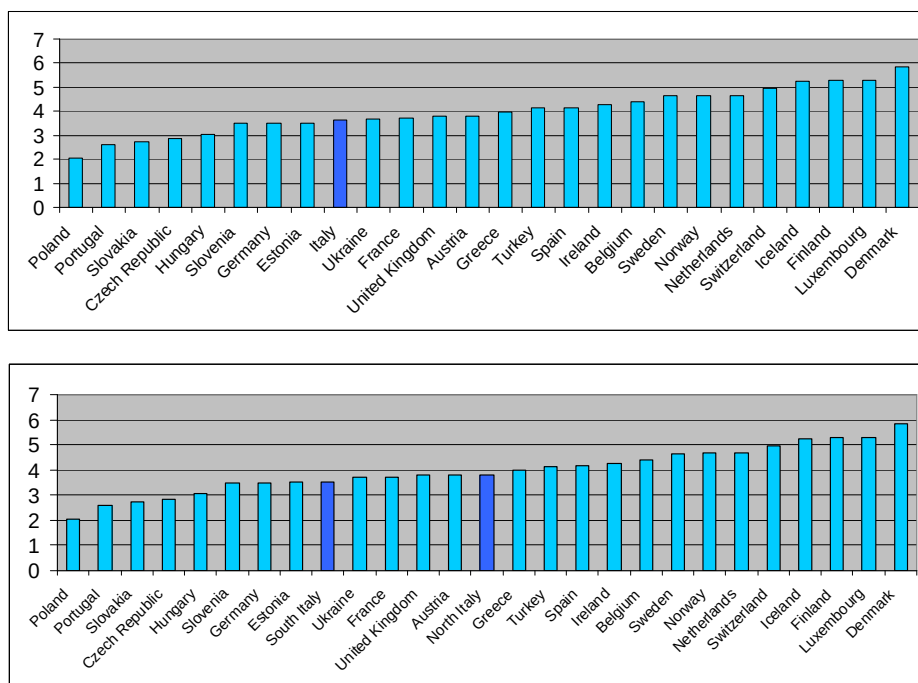
¹⁹ Putnam öt, 1974-1987 közötti népszavazás és hat, 1953-1979 közötti parlamenti választás aggregált eredményeiből vonja le ezeket a következtetéseket.

különbségek (klientelizmus és túlzottan individuális, családközpontú, partikularista attitűd), a választási részvételi arányok időbeli lényegi változatlanlansága és a preferenciaszavazás tendenciái az Első Köztársaság időszaka alatt arra engednek következtetni, hogy a csereszavazat elterjedtségében továbbra is erős területi különbségek lehetnek, és a csereszavazat ma is inkább a déli régiókra jellemző szavazási forma.

4.3. Intézményi bizalom

A politikai intézményekkel, például a kormánnyal, a parlamenttel, a politikusokkal vagy a pártokkal szembeni bizalmatlanság mértéke nem kiugróan magas Olaszországban. Az állampolgárok nem bíznak túlságosan a politikai intézményekben, de nem mondhatóak vészesen bizalmatlannak, kiábrándultnak vagy lemondónak sem.

Már Banfield (1976) is megjegyzi művében, – amely, mint láthattuk, sok tekintetben nagyon sötét képet fest a déli települések társadalmi valóságáról – hogy az emberek normális, egészséges mértékben, és nem patológiusan bizalmatlanok az állammal szemben. Az olyan kérdésekre, minthogy milyen emberek vannak aktuálisan hatalmi pozíciókban, általában viszonylag semlegesén válaszoltak, mint például „mindenfélé emberek”; „vannak köztük jók és rosszak is” (63 p.)

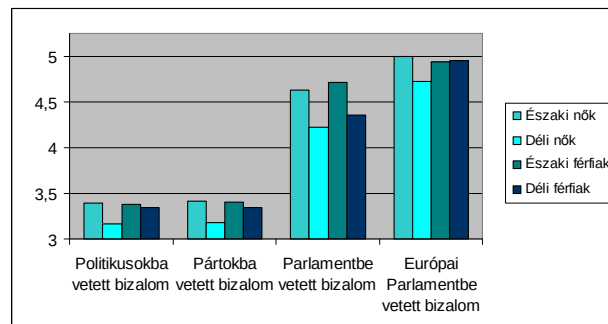

15-16. ábrák. Politikai intézményekbe vetett bizalom indexe (Mennyire bízik a parlamentben, a politikusokban, a pártokban, 0=egyáltalán nem bízik bennük, 10=teljesen megbízik bennük.) Saját ábrák, adatok forrása: European Social Survey, 2005-2006.

Sani (1989) is kiemeli a politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanság növekedésével kapcsolatban, hogy az emberek nem paranoiások és nem indokolatlanul pesszimisták, hanem végső soron azért bizalmatlanabbak a politikai intézményekkel szemben, mert minden okuk meg van erre. Sani elfogadható magyarázatnak tartja összekapcsolni a politikai informáltság növekedését a bizalmatlanság növekedésével, tehát valószínűsíti, hogy az állampolgárok azért viszonyulnak negatívabban a politikai rendszerükhöz, mert többet tudnak róla, mint korábban.

A 15. ábra mutatja be a politikai intézményekbe (pártok, politikusok és parlament) vetett bizalom átlagos 2006-os eredményeit, európai összehasonlításban. Az összehasonlításból kiderül, hogy Olaszország valóban nem büszkélkedhet magas bizalmi szinttel, de megközelítőleg azonos eredményt tudhat magáénak, mint Németország, Nagy-Britannia vagy Franciaország. A 16. ábra pedig azt mutatja, hogy bár van némi különbség az északi és déli országok intézményi bizalmi szintje között, a két makrorégió átlagos bizalomszintjei távolról sem nevezhetők nagyságrendileg különbözőnek.

Ha viszont a makroregionális átlagokat nemenkénti bontásban ábrázoljuk (17. ábra), feltűnik, hogy a parlamenten kívül – amelyben a déli férfiak is kevésbé bíznak az északi megkérdezettekhez képest – a többi három politikai intézmény irányában a déli nők szignifikánsan alacsonyabb bizalmi szinttel rendelkeznek, mint akár a déli férfiak, akár – nemtől függetlenül – az északi állampolgárok.

17. ábra. Az egyes politikai intézményekbe vetett bizalom makrorégiók és nemek szerinti bontásban, 2006. Saját ábra, adatok forrása: European Social Survey.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az olaszok nem kirívóan bizalmatlanok politikai intézményeikkel szemben a többi nyugat-európai országhoz képest, és az országon belüli regionális eltérések sem túl hangsúlyosak, viszont ha a nemi különbségeket is megfigyeljük, kiderül, hogy a déli nők bizalmatlanabbak a politikusokkal és a pártokkal szemben, mint a többi vizsgált csoport.

Olaszország sajnos az ESS felmérések utóbbi hullámaiból kimaradt, viszont léteznek az intézményi bizalom alakulásáról frissebb olasz kutatások, amik az utóbbi években a bizalom csökkenéséről adtak számot. A Demos&Pi kutatóintézet eredményei szerint (2. táblázat) az olaszok 2011-re veszítettek szinte minden politikai intézmény iránti bizalmukból a 2010-es adatokhoz képest. Ezen kívül jelentősen csökkent a nem politikai intézményekben, például az egyébként leginkább megbízhatónak gondolt rendvédelmi erőkbe és a bankokba vetett bizalom is. Különösen jelentősen nőtt az Európai Unió iránti bizalmatlanság.

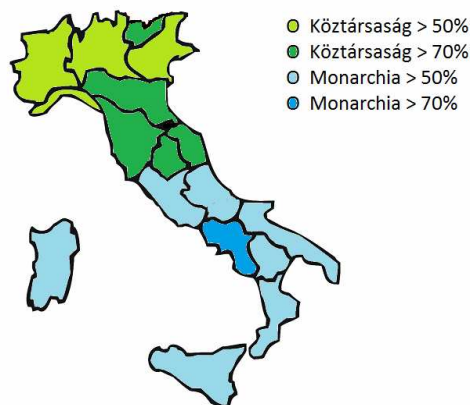
2. táblázat. A megkérdezettek hány százaléka mondta azt, hogy sok, vagy nagyon sok bizalma van az adott intézményben, szervezetben, 2010-2011. Forrás: Demos&Pi.

	2011	2010	Változás
Pártok	3,9	7,7	-3,8
Parlament	8,9	13,4	-4,5
Bankok	15,4	22,6	-7,2
Állam	29,6	30,1	-0,5
Régió	30,7	32,8	-2,1
Európai unió	36,6	49,2	-12,6
Önkormányzatok	41,8	40,8	+1
Köztársasági elnök	65,1	70,9	-5,8
Rendvédelmi erők	71,8	74,4	-2,6

4.4. A rendszerrel kapcsolatos attitűdök

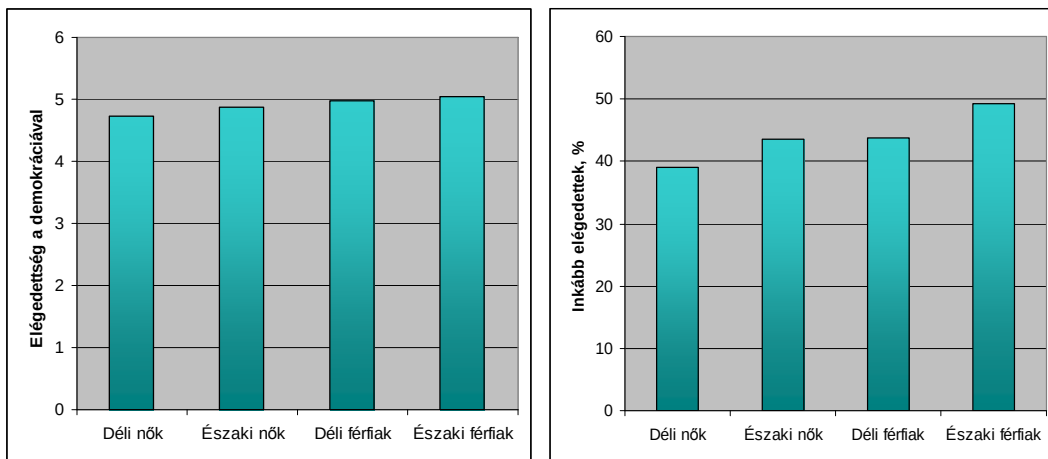
A második világháború után, a demokratikus állam kiépítésekor az ország nagy mértékben megosztott volt abban a kérdésben, hogy a továbbiakban köztársaság vagy monarchia legyen az olasz államforma. Az olasz állam megalakulásától kezdve eddig az időpontig monarchiaként működött, de már az egységesítés legnagyobb alakjai közül is volt olyan, (például Mazzini) aki a köztársasági formát támogatta volna. A második világháborút követően a déli régiókban egyértelműen a monarchia támogatói, az északi régiókban pedig a köztársaságpártiak voltak többségben. 1946-ban népszavazás során döntöttek a kérdésről, amelynek eredményét a 18. ábra mutatja be.²⁰

²⁰ Az olasz államformáról nem szavaztak a Venezia Giulia-Trieste, Bolzano és Zara megyékben élők.

18. ábra. Az 1946-os, államformáról tartott referendum eredményei regionális bontásban. Saját ábra, adatok forrása: Ministero d'Interno.

A népszavazás végül 54,3%-os eredménnyel a köztársaságpártiak javára dőlt el. Az eltérő északi és déli viszonyulások oka a dolgozat első felében kifejtett történelmileg eltérő berendezkedésekből eredeztethető. A mai napig vannak olyan monarchisták, akik az államformáról szóló népszavazás során kiterjedt választási csalássorozatról beszélnek, és ezzel indokolják a köztársaságpártiak győzelmét, de az állampolgárok többsége az Első Köztársaság ideje alatt igen gyorsan megbarátkozott a köztársaság gondolatával – legalábbis a monarchista pártok szerény választási eredményeiből erre következtethetünk.

19-20. ábrák. A demokráciával való elégedettség átlaga 0-10-ig terjedő skálán. (19. ábra) A demokráciával inkább elégedettek aránya (20. ábra) 2006. Saját ábrák, adatok forrása: European Social Survey.

A demokrácia működésével kapcsolatos értékelések átlagaiban az eddigi mutatók által jelzett különbség megjelenik, tehát a férfiak elégedettebbek a demokrácia működésével, mint a nők, és a déliek kevésbé elégedettek, mint az északiak (19. ábra). A déli és északi nők elégedettségi átlagai között abszolút értelemben és arányaiban is nagyobb az eltérés, mint a déli és északi férfiak értékelései között. Mindazonáltal az egyes csoportok

elégedettségi átlagainak eltérése nem igazán számottevő. Ha az átlagok helyett azt vizsgáljuk, hogy az egyes csoportok tagjai inkább elégedettek, vagy inkább elégedetlenek a demokráciával, máris nagyobb különbségeket találunk (20. ábra). Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy míg az északi férfiak csaknem fele, a déli nők csak kevesebb mint 40% tartozik a demokráciával inkább elégedettek csoportjába. A másik két csoport között e téren nincs érdemi különbség.

4.5. Területi és nemi különbségek összegzése

A politikai kultúra tárgykörébe tartozó viszonyulások között tehát jelentős regionális különbségeket figyelhetünk meg, és a nemek közti különbségek is meglehetősen hangsúlyosak. Feltételezésem, miszerint az olasz nők társadalmi szerepe negatívan befolyásolhatja a politikában való részvételüket, politikai érdeklődésüket és értékeléseiket, az aggregált adatok alapján úgy tűnik, helytállónak bizonyult, a részvételi adatok, a politikai intézményekbe vetett bizalom értékei, a demokráciával való elégedettség, valamint a regionális foglalkoztatottsági és részvételi mutatók erős összefüggése ezt igazolja.

A déli régiókban élő állampolgárok kevésbé vesznek részt a politikai döntésekben, politikailag kevésbé informáltak és tudatosak, – például erősebben jellemző rájuk a szavazatuk közvetlen személyes előnyökért való elcserélése – kevésbé elégedettek a politikai rendszerrel, és kevesebb bizalommal vannak a politikai intézmények iránt. A különbségek főleg a részvételi adatokban és a politikai informáltság, érdeklődés területeken jelentősek, a politikai intézmények iránti bizalom és elégedettség mutatóiban kisebb eltérés van a két makrorégió között.

Mivel nem azt kívántam bizonyítani, hogy a déli nők politikai érdeklődése valamilyen kulturális természetű dolog, amelyet más változók befolyásától mentesen kellene vizsgálnunk, véleményem szerint nem áll fenn az ökológiai tévkövetkeztetés veszélye. Épp ellenkezőleg, a célom annak a bemutatása volt, hogy a déli társadalom jellegzetességei a női szerepekről alkotott felfogással együtt egy sajátos politikai viszonyulásokat eredményeznek. Eredményeim szerint a déli területeken élő nők jelentős részére a többi csoporttól kevésbé részvételi, különösen kevésbé érdeklődő, bizalmatlan, elidegenedett politikai kultúra jellemző.

5. Összefoglalás

Dolgozatomban bemutattam Olaszország észak-déli megosztottságát gazdasági, társadalmi és kulturális szempontokból, és igyekeztem az elmaradottság okait összefüggésükben szemléltetni. Ezek alapján elmondható, hogy Dél-Olaszország elmaradottsága évszázadokkal ezelőtti különbségekből eredeztethető, és azt olyan stabil társadalmi jelenségek konzerválják, mint a maffia, az alacsony interperszonális bizalom, a túlzott családközpontú, individuális hozzáállás, a kollektív cselekvésre való hajlandóság hiánya. Mint ahogy az a déli társadalmi elmaradottság, társadalmi tőke hiány problématerképéből világosan látszik, igen összetett problémáról van szó, amely – mivel alapvetően nem gazdasági természetű – nem egyszerűen több pénzzel és további támogatásokkal oldható meg. Ahogy Cartocci (2010) írja „az erős civil társadalommal rendelkező régiókat bizalom, részvétel, hatékony intézmények és gazdasági fejlődés jellemzi, egymással szoros összefüggésben. Ezzel ellentétben, a gyenge civil társadalommal rendelkező régiókat a bizalmatlanság, tartózkodás, hatékonytalan intézmények és gazdasági stagnálás ördögi köre tartja fogva” (1975 p.).

Kutatásomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy ezek a tényezők milyen hatással vannak a politikai kultúrára, és igyekeztem bizonyítani, hogy a déli társadalomban rögzült nemi szerepelvárások, a nők alacsony szintű társadalmi bevonódottsága miatt a déli nők egy politikailag kevésbé tudatos, informált és érdeklődő szubkultúrát alkotnak. Összességében a déli és északi állampolgárok politikai viszonyulásaiban lényeges különbségeket találtam, és eredményeim azt mutatják, hogy minden vizsgált változó esetében nagyobb különbségeket fedezhettünk fel a déli és északi nők regionálisan vagy makroregionálisan aggregált eredményei között, mint a déli és északi férfiak összehasonlításakor. Úgy gondolom, ezek az adatok igazolják a feltételezéseimet, még akkor is, ha a csoportok közötti különbségek nem minden esetben markánsak.

Az elemzés során természetesen magáról az olasz politikai kultúráról is képet kaphattunk, és ez a kép talán kevésbé sötét, mint amelyet a korábbi kutatások alapján elvárhattuk volna. A politikai részvétel igen magas, a nyugati demokráciákban tapasztalható folyamatos csökkenés ellenére a parlamenti választásokon az utóbbi években is 80% fölötti arányban szavaztak az olasz állampolgárok. Bár európai összehasonlításban a bizalom szintje meglehetősen alacsony, a mutatók nem jeleznek kiugróan bizalomhiányos társadalmat más dél-európai, katolikus többségű államokhoz képest az

interperszonális bizalom terén, illetve megközelítőleg azonos szintűek, mint az intézményi bizalom francia, brit vagy német mutatói.

Bizakodásra ad okot, hogy ellentétben a gazdasági fejlettséget vagy intézményi teljesítményt mérő számokkal, a politikai érdeklődés és informáltság mutatói folyamatosan növekszenek, és ez a legkevésbé bevonódott csoportra, a déli nőkre is határozottan igaz. Ezen túl fontos megjegyezni, hogy az utóbbi években már a déli régiókban is magasabbak voltak a fiatal nők iskolázottsági mutatói, és a korai iskolaelhagyók között is kisebbségben voltak a lányok. (Istat 2012b) Ezek alapján azt gondolom, komoly okunk van abban reménykedni, hogy a déli nők körében javul a társadalmi tőke ellátottság, és részvételibbé válik a politikai kultúra, bár valószínűleg még évtizedeket kell várni arra, hogy az ezeket a folyamatokat fékező, patriarchális társadalmi berögződések változzanak.

Irodalomjegyzék

Almond, G. és Verba, S. (1963). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, Princeton.

Almagisti, Marco. (2006) *Qualità della democrazia: capitale sociale, partiti e culture politiche in Italia*. Carocci, Roma.

Banfield, Edward C. (1976) *Le basi morali di una società arretrata*. Il Mulino, Bologna.

Berkowitz, Susan G. (1984) *Familism, Kinship and Sex Roles in Southern Italy*. In: *Anthropological Quarterly*, Vol. 57(2) 83-92 pp.

Bourdieu, Pierre (1997). *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Szerk: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum kiadó, 1997, 156-177.

Cannari, L. és Franco, D. (2011). *Il Mezzogiorno: ritardi, qualità dei servizi pubblici, politiche*. In: *Stato e mercato*. 2011(1), 3-40 pp.

Cartocci, Roberto (1994). *Fra Lega e Chiesa. L'Italia in cerca di integrazione*. Società Editrice Il Mulino, Bologna

Cartocci, Roberto (2007). *Le mappe del tesoro. L'atlante del capitale sociale in Italia*. Il Mulino, Bologna

Cartocci, Roberto (2010). *Political Culture*. In: *International Encyclopedia of Political Science*. (1967-1979 pp.) Szerk: Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, London.

Cartocci, Roberto (2011) *La geografia dell'Italia cattolica*. Il Mulino, Bologna.

Coleman, James S. (2006[1988]) *A társadalmi tőke az emberi termelésben*. In: *Gazdaságsszociológia*. Szerk: Lengyel György és Szántó Zoltán, Aula kiadó, Budapest.

Fennema, Meindert és Tillie, Jean. (2001) *Civic Community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups*. In: *Connections*, Vol. 24(1) 26-41 pp.

Ferragina, Emanuele. (2011) *Il fantasma di Banfield: una verifica empirica della teoria del familismo amorale*. In: *Stato e mercato*, Vol. 2, 283-312 pp.

Gambetta, Diego (2006) *A mafia: a bizalomhiány ára*. In: *Gazdaságsszociológia*. Szerk: Lengyel György és Szántó Zoltán, Aula kiadó, Budapest.

Hirschman, Albert O. (1984) *Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse*. In: *The American Economic Review*, Vol. 74, No.2, *Papers and Proceedings of the Ninety-Sixth Annual Meeting of the American Economic Association* (1984, május), 89-96 pp.

Parisi, A. és Pasquino, G. (1977). Relazioni partiti-elettori e tipi di voto. In: Continuità e mutamento elettorale in Italia. Szerk: Parisi, A. és Pasquino, G. 215-239 pp. Il Mulino, Bologna.

Putnam, Robert (1993) Making democracy work. Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press, Princeton.

Putnam, Robert (2000) Bowling alone. The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, New York.

Putnam, Robert (2006 [1995]) Egyedül tekézni. Amerika csökkenő társadalmi tőkéje. In: Gazdaságszociológia, Szerk: Lengyel György és Szántó Zoltán. Eredetileg megjelent: Belügyi Szemle (2002) Különszám, 68-82.o.

Sani, G. (1989) The Political Culture of Italy. Continuity and Change. In: The Civic Culture Revisited. Szerk: Almond, G. és Verba, S. The Civic Culture Revisited. SAGE Publications, London.

Soffici, C. (2010). Ma le donne no. Come si vive nel paese piú maschilista d'Europa. Feltrinelli, Roma.

Tocqueville, Alexis de (1983[1874]) A demokrácia Amerikában. Gondolat Kiadó, Budapest.

Tullio-Altan, Carlo. (1988) La nostra Italia. La nostra Italia: arretratezza socioculturale, clientelismo, trasformismo e ribellismo dall'Unità ad oggi. Il Mulino, Bologna

Tullio-Altan, Carlo. (2000) [La nostra Italia: clientelismo, trasformismo e ribellismo dall'unità al 2000.](#) Il Mulino, Bologna

Tullio-Altan, Carlo. (1999). Gli italiani in Europa. Profilo storico comparato delle identità nazionali europee. Il Mulino, Bologna.

Internetes források:

OECD-PISA eredmények: http://www.invalsi.it/invalsi/ri/Pisa2009/documenti/RAPPORTO_PISA_2009.pdf

Istat (2011). Giovani donne in cifre. http://www3.istat.it/salastampa/comunicati/non_calendario/20110308_00/

Istat (2012a) Reddito e condizioni di vita. <http://www.istat.it/it/archivio/48985>

Istat (2012b) Fejlesztéspolitikai adatbank. <http://www.istat.it/it/archivio/16777>

Corriere della Sera (2011). http://milano.corriere.it/milano/notizie/cronaca/11_marzo_17/unita_italia-contestato-salvini-lega-tricolore-190245795520.shtml

Demos & Pi. (2011). Rapporto gli italiani e lo stato – gli italiani e lo stato 2011. <http://demos.it/a00671.php>

Utolsó letöltés: minden oldal esetében 2012.03.25.